

•
ANALELE ȘTIINȚIFICE
ALE
UNIVERSITĂȚII „ALEXANDRU IOAN CUZA”
DIN IAȘI
(SERIE NOUĂ)

ISTORIE

TOM LXX
2024

Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași

COLEGIUL DE REDACȚIE:

Nelu Zugravu (Iași), Neculai Bolohan (Iași), Alexandru-Florin Platon (Iași), Petronel Zahariuc (Iași), Ștefan S. Gorovei (Iași), Maria Magdalena Székely (Iași), Cristian Ploscaru (Iași), Claudiu Topor (Iași), Gabriel Leanca (Iași), Gheorghe Iacob (Iași), Ovidiu Buruiană (Iași), Victor Spinei, membru al Academiei Române (Iași), Ioan Aurel Pop, președintele Academiei Române (Cluj-Napoca), Ovidiu Cristea (București), Rudolf Dinu (București), Antal Lukács (București), Ion Eremia (Chișinău), Ion Varta (Chișinău), Dennis Deletant (Londra), Carol Iancu (Montpellier), Hans-Christian Maner (Mainz).

COMITETUL DE REDACȚIE:

Laurențiu Rădvan (redactor șef),
Lucrețiu Mihailescu-Bîrliba, Ionuț Nistor, Adrian-Bogdan Ceobanu,
Adrian Vițalari (secretar de redacție),
Mihai-Bogdan Atanasiu (secretar de redacție).

Responsabilitatea pentru opiniile exprimate în textele publicate revine în exclusivitate autorilor.

Manuscrisele, cărțile și revistele propuse pentru schimb,
ca și orice corespondență se vor trimite redacției:

Laurențiu Rădvan

Facultatea de Istorie
Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași
B-dul Carol I 11,
700506, Iași, România
Tel.: 40-(0)232-20.12.74
e-mail: radvan@uaic.ro

ISSN 1221-843X
eISSN 2821-4617
Printed in Romania

CUPRINS

Rețeaua consulară a României (1918-1947): organizare, personal, regulamente

Adrian-Bogdan Ceobanu, Daniel Cain, <i>Destinul unui fost consul onorific al României la Moscova: Pierre Guérin</i>	9
Lucian Leuștean, <i>Consulatul / Secția consulară a Legației României la Budapesta în cadrul „războiului rece” româno-maghiar în primii ani interbelici</i>	27
Adrian Vițalaru, <i>Un consul al României în Polonia interbelică: George-Traian Gallin</i>	37
Ionel Doctoru, <i>Rețeaua consulară a României din Franța (1924-1926)</i>	53
Elinor Danusia Popescu, <i>Politisation du serment consulaire roumain dans l'entre-deux-guerres. Etude de cas: l'Allemagne nazie</i>	75
Vasile Ungureanu, Ionuț Nistor, <i>Diplomatul Nicolae Țimiraș – un strănepot al lui Ion Creangă în slujba României</i>	83

Mădălina Sava-Moise, <i>Ceramica de tip roman provincial din Muntenia în secolele II-III p. Chr.</i>	113
Nelu Zugravu, <i>De Heliogabalo fertur (ferunt), dicitur...</i>	127
Yanko M. Hristov, <i>Legal and Matrimonial Implications of Captivity in Digest XLIX.15 of Emperor Justinian I (527-565)</i>	139

Adrian-Ionuț Gilea, <i>Piese de armament din perioada medievală. Un cap de buzdugan din colecția „Muzeului Vasile Pârvan” Bârlad</i>	153
Daniel Mirea, <i>La început de domnie. Vlad Călugărul în anii 1481-1482</i>	163
Petronel Zahariuc, <i>Despre schitul Corni (ținutul Putna), ctitoria marelui vornic Alexandru Ramandi, metoc al mănăstirii Dohiar de la Muntele Athos</i>	189
Ștefan S. Gorovei, <i>O pagină din istoria unui monument celebru: Bălinești</i>	217
Mariana Lazăr, <i>Marele hrisov domnesc conferit de Mihai Racoviță mănăstirii Cotroceni</i>	233
Gheorghe Lazăr, <i>Comerțul cu produse alimentare în Țara Românească (secolul al XVIII-lea – începutul secolului al XIX-lea)</i>	255

Mădălin Anghel, „A strigat cu glas mare ca din partea obștii”. Actorul Ioan Poni și un incident al frământărilor de la Iași din 1846	277
Mihai Chiper, „Și dacă ne ocolește drumul de fier?” Competiție regională, interese economice și blocaje militare în configurarea rețelei de căi ferate din Moldova (1859-1914)	289
Laurențiu Rădvan, Focul din ianuarie 1880 și Palatul domnesc din Iași	313
Claudiu-Lucian Topor, <i>Memoirs from the time of military occupation: Romania's Europeanisation and Germany's civilising mission (1916-1918)</i>	327
Cătălin Botoșineanu, Grădinile școlare ale așezămintelor primare rurale. Studiu de caz: Inspectoratul școlar regional Iași (1900-1940)	337
Dragoș Jipa, Literatură franceză, diplomație culturală și Rezistență. Michel Dard între Institutul Francez și Universitatea din București (1940-1946)	357

Recenzii și note bibliografice	373
Paula Fredriksen, <i>Pe când creștinii erau evrei: Prima generație</i>, traducere din limba engleză de Dionisie Constantin Pîrvuloiu, București, Editura Humanitas, 2023, 270 p. (Constantin Ciobanu); Liviu Pilat, <i>Moldova, Sfânta Coroană și regii Jagielloni. Vasalitate, putere și gândire politică (1387-1526)</i>, Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2023, 404 p. (Alexandru Gorea); Lidia Cotovanu, <i>Émigrer en terre valaque. Estimation quantitative et qualitative d'une mobilité géographique de longue durée (seconde moitié du XVe – début du XVIIIe siècle)</i>, Brăila, Editura Istros a Muzeului Brăilei „Carol I”, 2022, 466 p. (Bibliothèque de l'Institut d'Études Sud-Est Européennes, 21) (Cristiana Murariu); Julia Derzsi, <i>Delict și pedeapsă. Justiție penală în orașele din Transilvania în secolul al XVI-lea</i>, Cluj-Napoca, Editura Egyetemi Műhely, Societatea Bolyai, 2022, 346 p. (Laurențiu Rădvan); <i>Figures de veuves à l'époque moderne (XVIIe et XVIIIe siècles): Images d'un statut social accepte, cache, revendique?</i> [Figures of Widows in Modern Era (17th and 18th Centuries): Images of an Accepted, Hidden, Claimed Social Status?], sous la direction de Florence Fesneau et Maël Tauziède-Espariat, Paris, Éditions du GHRAM, 2023, 151 p. (Elena Bedreag); Anca Elisabeta Tatay, Cornel Tatai-Baltă, <i>Gravorul Mihail Strilbițchi (a doua jumătate a secolului al XVIII-lea)</i>, Cluj-Napoca, Editura Mega, Colecția Artă – Istorie – Cultură, 2023, 345 p. (Eugenia Dima); Sebastian Popescu, Alexandru Stancu, <i>Istoria fizicii în Moldova</i>, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, 2022, 304 p. (Renata-Gabriela Buzău (Apetroaie)); Laurențiu Vlad, <i>Constantin N. Brăiloiu (1809-1889): fragmente biografice</i>, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, 2023, 224 p. (Simion-Alexandru Gavriș); Martina Winkelhofer, <i>Viața de zi cu zi a împăratului: Franz Joseph și curtea sa imperială</i>, cuvânt înainte de Mihai-Răzvan Ungureanu, traducere din limba germană de Alex Bärnthaler-Nebeja, Iași, Editura Polirom, 2024, 252 p. (Ana-Maria Lupășteanu); Tim Grady, <i>A Deadly Legacy: German Jews and the Great War</i>, Londra, Yale University Press, 2017, 291 p. (Robert Dascălu); George Albuț, <i>Un diplomat român la Budapesta (1981-1990 și după aceea...)</i>, București, Corint Istorie, 2023, 256 p. (Ștefan-Cătălin Stanciu).	

Abrevieri	405
-----------------	-----

Recenzii și note bibliografice

Paula Fredriksen, *Pe când creștinii erau evrei: Prima generație*, traducere din limba engleză de Dionisie Constantin Pîrvuloiu, București, Editura Humanitas, 2023, 270 p.

Lucrarea *Pe când creștinii erau evrei: prima generație* se integrează peisajului istoriografic ce urmărește investigarea istoriei timpurii a creștinismului. Printre cercetătorii care s-au ocupat de acest subiect se remarcă și autoarea studiului de față, Paula Fredriksen. Aceasta și-a dedicat toată cariera și energia academică tratării subiectului, având – fapt destul de rar întâlnit, astfel încât ne apare cu atât mai notabil – două teze doctorale în istoria creștinismului timpuriu. Cartea de față este o apariție recentă, publicată în 2018 la prestigioasa Universitate Yale și tradusă în România la Humanitas. Editura bucureșteană și-a construit, practic, un proiect de traducere a unor contribuții extrem de valoroase privitoare la primele veacuri creștine¹.

Cercetarea Paulei Fredriksen are un titlu care delimitează clar două aspecte. În primul rând, *Pe când creștinii erau evrei* arată fără dubii faptul că este vorba despre cea dintâi comunitate botezată, care, fiind la Ierusalim, nu putea fi din alt popor decât cel evreu. În al doilea rând, segmentul cronologic pe care se concentrează textul este cel marcat de propovăduirea lui Iisus și a discipolilor săi imediați (*Prima generație*), limita temporală nedepășind sfârșitul perioadei apostolice, așadar primul veac de după Hristos.

Lucrarea analizată este compusă dintr-un prolog, cinci capitole (fiecare cu un număr variabil de subcapitole) și un epilog. În *Prolog* (p. 9-15), atenția autoarei se concentrează pe o contextualizare sumară a epocii istorice în care trăiau evreii, pe faptul că izvoarele care conțin informațiile cele mai veridice sunt, pe rând, Evangheliile sinoptice (Marcu, Matei, Luca), cartea Faptele Apostolilor, precum și Evanghelia după Ioan. Aceasta din urmă, din cauza unui răstimp destul de mare care s-a scurs între scrierea ei și celelalte narațiuni despre viața și activitatea lui Mesia (Paula Fredriksen crede că Ioan Evanghelistul ar fi definitivat-o la patru sau chiar șapte decenii de la încheierea propovăduirii hristice), este considerată ca având numeroase diferențe de relatare în raport cu celelalte trei. Apoi, din această serie de izvoare mai fac parte și epistolele pauline, sursă prețioasă mai ales dacă avem în vedere demersul comparativ al autoarei, ce încearcă să reconstituie rolul apostolului neamurilor în răspândirea creștinismului și relația pe care a dezvoltat-o cu ucenicii lui Iisus. Protoistoriografia temei este completată prin găsirea corpusului de manuscrise eseniene (manuscrisele de la Marea Moartă), precum și de scrierile de căpătâi ale unui personaj esențial din epocă, anume Josephus Flavius. În *Antichitățile Iudaice* și *Războiul Iudaic* acesta creionează un tablou al primului secol creștin, tablou inaccesibil, altfel, din pricina parcimoniei documentare.

În primul capitol (*Sus la Ierusalim*, p. 17-55), Paula Fredriksen face o incursiune în istoria redactării Evangheliilor, arătând discrepanța dintre scrierile zise *sinoptice* (puse

¹ Printre acestea, se numără scrieri precum: *Epoca întunecării: cum a distrus creștinismul lumea clasică* (2018), *Geneza Antichității Târzii* (2022), *Crucea și Puterea: creștinii de la martiri la persecutori* (2022), *Pe când creștinii erau evrei: prima generație* (2023), precum și o lucrare proaspăt tipărită, intitulată *Ultima generație păgână* (2024), alcătuită de Edward J. Watts etc.

față în față, acestea arată omogenitatea narațiunii lui Marcu, Matei și Luca) și cea a lui Ioan. Cercetătoarea pune distincția pe seama unui criteriu temporal, considerând că ultima dintre Evangheliile canonice a fost alcătuită mult timp după încheierea propovăduirii și fără legătură cu celelalte. Mai mult, afirmă că, deși este posibil să fi putut cunoaște cele trei versiuni anterioare, Ioan nu le-ar fi folosit „spunând o altă poveste, într-un mod cu totul diferit de ei” (p. 32). Înclinăm să credem că are dreptate doar atunci când spune că Mântuitorul din Evanghelia a patra este prezentat într-o perspectivă mult mai profundă și teologică, relatarea concentrându-se mai puțin pe Iisus cel istoric și cronologic și mai mult pe Hristos ca Logos întrupat al lui Dumnezeu, ca ipostas al Sfintei Treimi. De asemenea, ideea conform căreia Ioan n-ar fi cunoscut (sau ar fi citit doar în parte) pe autorii care l-au precedat sa este discutabilă.

Primul capitol înfățișează, totodată, Ierusalimul, într-o încercare de reflectare poliedrică, dar, mai mult decât cetatea însăși, se concentrează asupra Templului. Ierusalimul fusese construit având ca punct de reper Muntele Templului și sanctuarul construit de Solomon, distrus de invazia babiloniană, reconstruit de evrei după întoarcerea din captivitate, pentru a fi dărâmat definitiv în 70 d.Hr. de oștile împăratului Vespasian. De aceea, perioada anterioară și contemporană lui Iisus este cunoscută drept „iudaismul celui de-al Doilea Templu”. Revenind, conținutul celui dintâi capitol atrage atenția asupra importanței pe care atât Mântuitorul, cât și Apostolii (incluzându-l aici și pe Pavel), o acordă Chivotului Legământului. Iisus și ucenicii țin la mare cinste Templul, întrucât acesta este depozitarul Legii Vechi (Decalogului), la care Hristos se raportează deseori în Evanghelii, propunând chiar o sinteză a ei (Matei, 22; 37-40).

Respectul față de moștenirea înaintașilor și față de Dumnezeu poate fi sesizat și în ceea ce privește ritualurile de purificare, urmate cu strictețe de Iisus și discipolii Săi mai ales în preajma Cinei pascale. De altfel, curățenia trupească însemna pregătirea specifică multor culturi ale vremii și simboliza considerația și credința că în fața Altarului Jertfei nu se poate veni oricum. De asemenea, nici starea sufletului nu era neglijată. Iar cine se împotrivea respectării prescripțiilor era considerat ca blasfemiator și ca unul ce se împotrivește planului lui Dumnezeu cu Poporul Ales. Acest lucru îl vor face esenienii sau sadochiții, după ce pierd lupta pentru puterea sacerdotală în fața Hașmoneilor, în contextul tensiunilor dinastice seculare. Pavel este de asemenea amplu portretizat în acest capitol, autoarea comparând textele epistolare privitoare la activitatea sa și relatările din Faptele Apostolilor. Aceasta a găsit numeroase diferențe, între care una evidentă este intervalul de timp dintre drumul Damascului și prima întâlnire pe care o are cu Petru, la Ierusalim. Conform propriilor scrieri (*Epistola I către Corinteni*, în special), această întrevvedere are loc la trei ani după convertire, timp în care activitatea sa de propovăduire s-a întins preponderent spre ținuturile necreștinilor. *Faptele Apostolilor* spun că vizita lui Pavel la Ierusalim s-a petrecut la puțin timp după vedenia care l-a transformat din persecutor în „apostol al neamurilor”. De asemenea, el se dovedește un fervent apărător al Legii întrucipate de Templu, fiind foarte riguros sub acest aspect.

Al doilea capitol (*Muntele sfânt al lui Dumnezeu*, p. 55-87) privește, cu exclusivitate, doar activitatea hristică de propovăduire desfășurată în jurul Templului. În primul rând, Fredriksen se concentrează asupra deslușirii logice și cronologice a evenimentului care în ortodoxie se numește „Curățirea Templului”. Episodul răsturnării meselor reprezintă pentru cercetătoarea americană o problemă istorică relevantă, mai ales atunci când compară cele două tradiții evanghelice: dacă cea sinoptică prezintă narațiunea într-o anume cheie diacronică, astfel încât curgerea faptelor are un traseu logic (răsturnarea meselor are loc după intrarea triumfală în Ierusalim, așadar cu câteva zile înainte de Patimi,

primii trei evangheliști avansând ideea unei singure prezențe a lui Iisus în capitala evreiască), în Evanghelia lui Ioan ea este așezată tocmai în capitolul doi. Dincolo de inadvertența evidentă din punctul de vedere al unei expunerii cronologice, credem că trebuie avut în vedere ceea ce menționam anterior despre această a patra versiune. Ioan nu se concentrează pe Iisus cel istoric atât de mult pe cât o fac antecesorii săi. Așa se explică, de altfel, lanțul de fracturi logice (și poate chiar bizarerii, așa cum le cataloghează Paula Fredriksen) în raport cu sinopticii. Scena meselor răsturnate, oile și boii prezenți (care lipsesc cu desăvârșire la Marcu, Matei, Luca) poate fi interpretată, în opinia noastră, mai degrabă din perspectivă teologic-eschatologică. Anume că, prin aceasta, Iisus a vrut să arate că lumea caracterizată de sacrificii sângeroase, de negustorii care vând și cumpără în incinta unui spațiu sacru, trebuie să ia sfârșit, iar Templul să revină doar unei singure meniri: de *topos* al adorării lui Dumnezeu, activitățile profane trebuind eliminate. Dacă privim strict istoric, autoarea are dreptate să afirme că „versiunea de la Ioan, deși foarte dramatică, este imposibilă” (p. 57). Însă, dacă încercăm să intrăm în logica narațiunii evanghelistului, descoperim că aceasta capătă destulă coerență, întrucât se înscrie în siajul propovăduirii iminentei apariții a Împărăției (Parusia părea doar o chestiune de câțiva ani, iar nu de milenii). Dacă adăugăm și faptul că în această vreme Ioan Botezătorul trăia – decapitarea sa fiind relatată doar de sinoptici – coerența este evidentă. Pentru că vestitorul Mântuitorului fusese cel care adusese poporului la cunoștință Împărăția lui Dumnezeu. Pentru ca povestirea să fie relevantă, el trebuia să trăiască în momentul răsturnării meselor. Sinopticii au pus pe seama incidentului tocmai motivația preoților de a-l condamna pe Hristos, iar blasfemia de care este acuzat nu trimite decât la această vădită răsturnare a rânduielii mozaice.

Continuând analiza, Paula Fredriksen se concentrează pe sărbătoarea Paștilor și pe contextul său, plin de semnificații. După cum am mai spus, recurgând la tradiția sinoptică, cercetătoarea subliniază că Hristos a ajuns pentru prima și singura dată în cursul activității sale de propovăduire la Ierusalim în preajma zilei de 14 Nisan (și a săptămânii aferente). Raportându-se la Ioan, autoarea explică faptul că Iisus este un cunoscut și recunoscut trecător pe acolo. „Firul istoriei de la Ioan este mult diferit. Iisus merge de mai multe ori la Ierusalim. Când intră în Ierusalim, Iisus al lui Ioan propovăduiește în Templu și în complexul de clădiri al acestuia” (p. 65-66). Acțiunea preoților este dictată în aceeași narațiune, ne atrage atenția cercetătoarea americană, de motive politice: „Sinodul se temea de Roma” (p. 69).

Paradoxul pe care-l pune în discuție autoarea este cel legat de lipsa totală din relatările evanghelice a unui fapt pe care îl crede important: perspectiva romană asupra evenimentelor ce caracterizează acel ultim Paști al lui Iisus. Sinopticii și Ioan par mult mai preocupați să scoată în evidență aclamarea mulțimilor: „în toate cele patru evanghelii, această gălăgioasă demonstrație publică nu provoacă niciun răspuns din partea autorităților iudaice și romane” (p. 72). Scenele din Evangheliile corespunzătoare procesului și răstignirii prezintă evidente confuzii, în viziunea studiului de față. Mai întâi pentru că Paștele evreiesc nu oferea fereastra de timp necesară desfășurării unui interogatoriu susținut după toate rigorile judiciare. Preoții erau preocupați de cu totul alte lucruri în contextul dat, decât să organizeze și să întrunească tribunalul. „În mod realist, dacă am dori să considerăm noaptea de 15 Nisan ca fiind cea a arestării lui Iisus, numărul audierilor ar trebui să fie zero” (p. 74). Apoi, pedeapsa crucificării, una eminamente politică, propune alte complicații de ordin logic și istoric, pe care cartea încearcă să le dezvăluie. Așa cum ne arată paginile acestui capitol, poziția lui Pilat este neclară, Paula Fredriksen avansând ideea unei înscenări foarte abile pe care o propun evangheliștii. Dacă scena procesului este imposibilă din

considerentele citate mai sus, nici procesul din fața autorității romane nu avea cum să se desfășoare. În plus, apariția personajului colectiv în poveste (mulțimea care-l cere eliberat pe Barnabbas), metamorfozată în principalul procuror al tribunalului pare să indice, tot în viziunea studiului pe care-l analizăm, o invenție discursivă a naratorului. În sprijinul acestei aserțiuni, autoarea declară că „dacă mulțimea îl ura atât de mult pe Iisus, Pilat nu ar fi avut niciun motiv ca să-l răstignească” (p. 75). Atitudinea șovăielnică a lui Pilat se încadrează în această logică. Dorința sa bruscă de a-l elibera pe Hristos și de a ignora sunetul mulțimii (care-l acuza de trădare în caz că-l eliberează pe autoproclamatul rege al iudeilor), prezintă o evidentă nuanță eshatologică și teologică din punctul de vedere al evangheliilor. Dar, așa cum arată cu plauzibilitate autoarea, judecata în fața prefectului roman este o manevră retorică, menită să ofere o coeziune poveștii, dar care nu poate fi reală din perspectivă istorică: „Văzut ca o punere în scenă, procesul în fața lui Pilat este foarte eficient. Din punct de vedere istoric, nu stă în picioare, așa cum am spus atunci când am discutat despre popularitatea lui Iisus” (p. 75). Răstignirea este fără îndoială la fel concepută, astfel încât profețiile să se poată împlini.

Al treilea capitol (*De la miracol la misiune*, p. 87-124) analizează interstițiul dintre moartea pe cruce, respectiv învierea și Înălțarea, respectiv Cincizecimea (Șevuotul iudaic). Mai important decât confuziile legate de mormântul gol, cine și câte femei mironosițe s-au aflat la descoperirea acestuia, ni se pare altceva. Anume semnificația eshatologică a evenimentului. În epocă, viziunile apocaliptice erau la ordinea zilei, la fel și profeții, despre care Hristos însuși decretează că sunt mincinoși și nu ar trebui urmați (p. 107). Și totuși, de ce prima comunitate, guvernată de cei 12 (cu Matia în locul lui Iuda Iscarioteanul) și-a început activitatea la Ierusalim? După cum ne spune cercetătoarea americană, „Ierusalimul va fi locul unde se vor revărsa toate neamurile la sfârșitul veacurilor” (p. 105). Dacă adăugăm că toate profețiile mesianice indicau ca *topos* al Parusiei Ierusalimul, aserțiunea devine axiomatică. Mai ales în contextul în care se credea – eronat, după cum vor demonstra evenimentele următoare – că Hristos va reveni în slavă în epoca apostolică. „Parusia eșuată” – fiindcă așa-și intitulează Paula Fredriksen ultima parte a capitolului – este, credem, o „Parusie amânată”. Comunitatea reușește să reziste printr-un element fundamental. Anume cunoașterea și interpretarea scripturilor iudaice și a referințelor veterotestamentare la Iisus. Astfel, ucenicii reușesc să interconecteze evenimentele cu care sunt contemporani de versetele asemănătoare din Isaia, Ioil, Daniel și ceilalți. Prin urmare, mesajul este unul actualizat, adecvat cu vremurile care demonstrau amânarea sfârșitului și care propune noi și noi semnificații pozitive, reușind nu doar să facă față majorității păgâne din epocă, dar să și ajungă în centre politice importante (Roma, Salonic, Corint). Așa se explică, crede autoarea cărții de față, atât „dezeshatologizarea înțelesului învierii lui Iisus”, cât și „afectarea traducerilor moderne și autorizate ale epistolelor lui Pavel” (p. 120).

Capitolul al patrulea (*Începând de la Ierusalim*, p. 124-160) analizează debutul efectiv al propovăduirii apostolice, după Cincizecime (data recunoscută ca reprezentând nașterea Bisericii), „începând de la Ierusalim”. În acest segment al lucrării, de o importanță deosebită ni se pare interpretarea pe care Paula Fredriksen o avansează conceptului de „Mesia”. „Unsul lui Dumnezeu”, Iisus este văzut de către întreaga Scriptură neotestamentară drept cel care trebuia să unească cele 12 seminții/triburi israelite și să elibereze pe urmașii lui Avraam, Isaac și Iacob. Doar că atributul de ales al divinității pentru a conduce nu este specific doar lui Hristos, spune cercetătoarea americană (p. 123-125), ci este un statut echivalent suveranității, în genere. Mai mult, Mesia nu se referă doar la o singură persoană, trăitoare într-un anume interval istoric, ci și (sau mai ales) la o funcție a acestui tip de stăpânire teocratică: anume, la cea militară. Mesia trebuia să se dovedească a fi

capabil să răpună toți inamicii poporului evreu și să instaureze dominația acestora asupra teritoriilor celor înfrânți. Victoria ar trebui să coincidă cu un soi de compensație cerească (Cartea a II-a a lui Samuel, unde Natan profetește eternitatea domniei seminției lui David), menită să vindece toate traumatismele suferite de „poporul ales” (mesianic?) de-a lungul istoriei sale. În această cheie trebuie înțeleasă genealogia cu care se deschide Evanghelia lui Matei. Obligatoriu, pentru ca vestitorul Împărăției să aibă credibilitate, implicit legitimitate, trebuia să fie vlăstarul monarhiei de sorginte davidică (epistola lui Pavel către romani). Inclusiv Fecioarei Maria i se găsește o astfel de ascendență dinastică. Doar că frecvențele asocieri între David, cel care s-a remarcat în bătăliile cu filistinii și Hristos (inclusiv locul nașterii – Bethleemul Iudeii, un ținut imperial roman la momentul întrupării) se opresc la o distincție fundamentală. Regele David este un suveran care-și exercită stăpânirea nemijlocit, uzând de toate mecanisme și prerogativele inerente, dovedindu-și priceperea în război. Pe partea cealaltă, suveranitatea hristică nu se manifestă prin forță militară și politică, ci prin puterea cuvântului, așa cum începe Evanghelia lui Ioan. Mai mult – și mai important – Iisus Mesia își anunță Împărăția ca fiind o realitate (o proiecție) *viitoare, metaistorică, nu una perisabilă, supusă timpului și proceselor sale firești*. Tocmai de aceea, subliniază autoarea lucrării de față, Pavel – referindu-se la Hristos Mesia, în epistolele către Corinteni – îl vede, mai curând, ca un războinic ce poartă o bătălie cosmică, transcendentă, ca exponent al unuia dintre cele două principii antagonice: „Pavel le descrie Corintenilor a Doua Venire a lui Hristos într-un limbaj de confruntare marțială și regală (...) aceasta va însemna că Iisus sosește ca un Mesia davidic: trâmbițele răsună, popoarele se supun cu zeii lor, Israelului puternic și biruitor” (p. 135).

Restul capitolului se concentrează pe activitatea itinerantă a Apostolilor de evanghelizare a „Întregii Case a lui Israel” (incluzând pe israeliții din Iudeea și celelalte teritorii evreiești și pe cei din marile cetăți ale diasporei) și a celelalte neamuri doritoare să primească vestea cea bună.

Ultimul capitol (*Sfârșitul veacurilor*, p. 160-203) tratează caracterul eshatologic al propovăduirii evanghelice. Este, mai curând, o contextualizare politico-religioasă a spațiului în care creștinismul primelor două veacuri își întinde influența. Un spațiu, fără îndoială, dominat încă de culte și mentalități politeiste, lucru recunoscut de Pavel (apostolul celor 70 de neamuri descinse din Noe și responsabil direct al creșterii exponențiale manifestate în rândul Temătorilor de Dumnezeu – adepții neevrei, așadar necircumciși, ai vestirii celei bune). De altfel, războiul cosmic, funcționând ca un laitmotiv în scrierile sale epistolare – ca și la *Fapte* ori în *Evanghelii* –, nu putea fi purtat dacă politeismul nu era recunoscut ca o realitate intrinsecă Antichității. Hristos cel care își va întemeia Împărăția după ce toți se vor fi împărtășit din mesajul Său o va face din postura uni Mesia davidic (deci războinic) ce va subordona toți idolii/demonii care-i pot uzurpa suveranitatea. „Negați, și totuși necesari, zeii popoarelor vor juca un rol crucial în drama răscumpărării apocaliptice dezvoltate de mișcarea lui Iisus” (p. 169). Acest fragment ne atrage atenția – ca și altele, imediat următoare ale acestui capitol – asupra unui fapt de maximă importanță: caracterul totalitar al creștinismului, care se prezintă cu o concepție lipsită de echivocuri și care se dorește a fi universală/imperială. Lupta dintre împărăția (sau împărățiile?) zeilor și Dumnezeul lui Israel nu poate avea decât un singur învingător. „Fără alți zei și fără idoli – primele două porunci din Cele Zece ale iudaismului – reprezentau condițiile *sine qua non* pentru toți neevreii care se alăturau acestei mișcări” (p. 175). Pe lângă acestea, s-a mai ivit o divergență simbolică. Vechiul legământ (tăierea împrejur) împotriva Noului Legământ (botezul din apă și din Duh) conotează, de fapt, lupta dintre două identități: cea evreiască, sesizabilă prin prezența unui însemn corporal (circumcizia), și cea creștină, a cărei esență

este Botezul. Practic, ne aflăm în fața a două moduri de apartenență la o comunitate spirituală. Circumcizia era un element identitar local, propriu unui popor, în vreme ce apa botezului reprezenta definiția unui fundament universal. De aceea, Pavel își numește propovăduirea „Liberă de Lege” (p. 175), așadar desprinsă de rigorile preceptelor religioase mozaice.

Celelalte pagini ale capitolului ne oferă o perspectivă a mediului politic din perioadă și a modului cum acesta se îmbină cu diverse profeții veterotestamentare (Daniel – *urâciunea pustiirii*; Isaia etc.) și hristologice (cele referitoare la surparea Templului). Paula Fredriksen se concentrează, cu pregnanță, asupra acțiunilor politice ale împăraților romani din epocă (Nero, Caligula, Vespasianus – acesta din urmă fiind perceput prin lentila profețiilor drept suveranul în timpul căruia se va sfârși lumea). Mai important, contextul este dictat de războiul iudaic, a cărui desfășurare o cunoaștem grație lui Josephus Flavius. Distrugerea și devastarea Templului este asociată cu o celebră profeție a lui Daniel, legată de profanarea Muntelui Sionului. Astfel, în locul Templului, apar ruinele ce prevestesc *urâciunea pustiirii*, urâciune echivalentă cu *ruperea peceții* – adică lectura cărții lui Daniel. De asemenea, Iisus anticipează sfârșitul lumii simbolizate de al Doilea Templu în Evanghelia lui Marcu (13; 14-23), precedată în mod evident de apariția unor profeți mincinoși. Astfel, anii 66-70 sunt considerați ca aducătorii acelei „Parusii eşuate” pentru lumea iudaică, o eshatologie pe care membrii primei generații creștine o așteptau și o prevedeau ca pe o chestiune contemporană lor, încercând să conecteze tradițiile scripturistice vechi cu evenimentele pe care tocmai le traversau. Templul a fost devastat, fără a fi refăcut, întrucât asta ar genera alte și alte speculații apocaliptice.

Încheind prezentarea noastră, recomandăm cartea Paulei Fredriksen, care provoacă nu doar o incursiune în trecutul biblic al creștinismului, ci și, credem, o reevaluare a textelor sale fondatoare, o încercare (printre atâtea altele) de a decodifica o istorie fascinantă și zbuciumată și de a înțelege de ce creștinismul a răzbit printre atâtea vitregii, dovedind, după două milenii de istorie, aceeași vitalitate ca în primul veac - veacul *primei generații*.

Constantin Ciobanu*

Liviu Pilat, *Moldova, Sfânta Coroană și regii Jagielloni. Vasalitate, putere și gândire politică (1387-1526)*, Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2023, 404 p.

În anul 2023, profesorul Liviu Pilat a adus o contribuție remarcabilă istoriografiei românești și europene prin publicarea volumului *Moldova, Sfânta Coroană și regii Jagielloni. Vasalitate, putere și gândire politică (1387-1526)*, apărut la Editura Cetatea de Scaun din Târgoviște. Lucrarea, prefată de cunoscutul cercetător Ovidiu Cristea, se înscrie în seria contribuțiilor fundamentale dedicate mecanismelor de putere și relațiilor de vasalitate care au definit, pentru o perioadă însemnată de timp, raportul de forțe în Europa Central-Răsăriteană și reprezintă, după cum însuși autorul mărturisește, „o istorie a Moldovei medievale în contextul central-european, realizată din perspectiva vasalității, a relațiilor de putere și a gândirii politice” (p. 12).

Titlul lucrării reflectă opțiunea cercetătorului pentru o abordare inedită a subiectului, orientată asupra dimensiunii simbolice și ideologice a puterii. Astfel, termenii

* Masterand, Facultatea de Istorie, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, România; constantinciobanu01@yahoo.com.

„Sfânta Coroană” și „regii Jagielloni” detașează analiza istorică de cadrul teritorial modern și o integrează în realitățile politice specifice perioadei medievale. Alegerea titlului este primul element care face ca lucrarea să se distingă, dintru început, prin abordarea sa critică și echilibrată, anticipând perspectiva novatoare grație căreia renumitul medievist ieșean reușește să confere înțelesuri adânci unui subiect abordat frecvent în literatura de specialitate, dar adesea trecut prin filtre ideologice sau tratat superficial de mulți reprezentanți ai scrisului istoric. Depășind cadrul simplificat al unor astfel de interpretări anterioare, autorul reîntoarce subiectul la complexitatea sa reală, reușind, după aprecierea justă a prefațatorului, să propună „un context mult mai larg decât cel al predecessorilor, acordând o atenție specială limbajului politic sau unor ceremonii cu o miză aparte” (p. 9).

Intervalul cronologic ales, 1387-1526, permite analiza exhaustivă a evoluției relației politice a Moldovei cu Polonia și Ungaria, de la stabilirea raporturilor de vasalitate sub Petru I, la consolidarea acestora în vremea domniilor lui Alexandru cel Bun și Ștefan cel Mare, până la destrămarea lor treptată, odată cu declinul dinastiei Jagiellone. Anul 1526 marchează înfrângerea suferită de Regatul Ungariei în urma bătăliei de la Mohács, eveniment care modifică profund raportul de forțe în regiune, determinând ascensiunea Imperiului Otoman și inaugurând o nouă epocă în istoria Principatului Moldovei.

Volumul debutează cu o *Introducere* detaliată (p. 11-26), menită să plaseze subiectul într-un cadru istoriografic extins și să familiarizeze cititorul cu structura lucrării și opțiunile metodologice ale autorului. Primul capitol al cărții, intitulat *Moldova, Lituania și Coroana Polonă*, analizează în detaliu schimbările semnificative care au loc în dinamica raporturilor de forțe din Europa Centrală și Răsăriteană în contextul realizării Uniunii Polono – Lituaniene. Autorul plasează în acest context actul omagial al lui Petru I, dovedind că gestul domnului Moldovei nu a fost singular, ci s-a înscris într-un șir de acte omagiale depuse de cnezii lituanieni în intervalul 1386-1388. În plus, autorul respinge ideea că omagiul lui Petru I ar fi avut drept scop principal obținerea protecției împotriva regatului Ungariei. Această interpretare este dificil de susținut în contextul în care actele omagiale din această perioadă reflectă mai degrabă o integrare în cadrul unui sistem politic mai larg al Uniunii Polono-Lituaniene, decât o simplă subordonare față de Polonia. Altfel spus, omagiul depus de Petru I nu a fost un simplu act de vasalitate, ci un gest integrat într-un proces mai amplu, în care Moldova a încercat să își definească rolul în cadrul noii configurații politice regionale, marcată de Uniunea de la Krewo (p. 45). În același capitol, analizând elementele de vocabular politic, autorul constată că un aspect remarcabil al actului omagial al lui Petru este reprezentat de titulatura sub care voievodul Moldovei și-a exprimat supunerea față de regele Poloniei. Petru I, domn al Moldovei, depune omagiu față de rege nu în numele Moldovei, ci al Țării Valahiei. Această formulare surprinzătoare sugerează o concepție politică distinctă, în care titulatura reflectă nu doar pretenții teritoriale, ci și o strategie politică într-un context complex al relațiilor regionale, fapt explicat pe larg în cuprinsul volumului (p. 46-56).

Un punct cheie subliniat de autor este ceremonialul specific prin care Petru I a depus omagiul față de regele Poloniei. Printr-o atentă analiză a surselor narative și documentare s-a dovedit că Petru a ales un ceremonial întâlnit în spațiul rusesc și lituanian: „în septembrie 1387, Petru I nu a depus un omagiu după un ceremonial specific moldovenesc, ci după ceremonialul „sărutării crucii”, specific spațiului rusesc și adoptat de ducii lituanieni” (p. 63). În acest fel, principele se alinia tradițiilor politice ale regiunii, adaptându-se echilibrului de putere din epocă. Întregul capitol este amplu documentat, sprijinindu-se pe o gamă variată de surse. Printr-o abordare riguroasă, autorul reușește să reconstruiască momentele esențiale ale relațiilor Moldovei cu Polonia, Ungaria și Lituania,

clarificând detalii controversate și corectând cronologii eronate. De exemplu, se analizează în detaliu natura omagiului depus de Alexandru cel Bun la Snyatin în 1415, fiind explicată semnificația simbolică a acestui gest în cadrul relației de vasalitate și al dinamicilor de putere regionale. Un aspect important al analizei îl reprezintă evidențierea momentului de nesupunere al lui Alexandru cel Bun, în contextul luptelor purtate în anul 1431 între Vladislav Jagiello și Swidrygelo, fratele regelui polon. Autorul demonstrează că aceste episoade nu au fost expresii ale unei rupei definitive de sistemul de putere, ci mai degrabă perioade de ajustare politică, determinate de conjuncturile regionale și de necesitatea adaptării la schimbările din Europa Centrală și Răsăriteană (p. 100).

O atenție specială este acordată perioadei tulburi survenită în Moldova după moartea lui Alexandru cel Bun, când fiii acestuia, Ștefan și Iliaș, s-au luptat pentru tron. Autorul descrie cu minuțiozitate implicarea Poloniei în conflict, fapt care a culminat cu soluția partajării puterii între cei doi principii. Această situație a fost complicată de tentativele lui Ștefan de a obține sprijinul Ungariei, deschizând astfel calea pentru o perioadă de „dublă suzeranitate” asupra Moldovei, care a durat până la mijlocul secolului al XV-lea.

Subcapitolul *Între legitimitate și necesitate (1452-1456)* dezvăluie, în cuprinsul a douăzeci de pagini, complexitatea relației de vasalitate, contestând mai vechea idee vehiculată în istoriografia din România a unei „înfeudări” unilaterale sau totale a Moldovei față de Polonia. Analiza situației lui Petru Aron este elocventă în acest caz. Deși încercase în repetate rânduri să obțină statutul de vasal al regelui Cazimir al IV-lea, domnul Moldovei nu a reușit, până la sfârșitul domniei, să depună omagiul în fața suveranului, lovindu-se de permanenta reticență a monarhului polon. Cu toate că documentele păstrate indică foarte clar dorința lui Petru Aron de a depune omagiul, regele a tergiversat acceptarea sa formală, lăsându-l într-o poziție ambiguă și vulnerabilă. Neacceptat de regele polon, Petru Aron a fost nevoit să se situeze sub protecția nobilului Muzylo Buczaki, pe care îl identifică drept „părinte al său” (p. 175). Cazul lui Petru Aron demonstrează faptul că, în perioada medievală, vasalitatea nu era o relație mecanică, determinată exclusiv de oferta sau dorința unui principe de a se supune, ci depindea, între altele, și de acceptarea suveranului și de prioritățile politice ale acestuia. Refuzul regelui arată de asemenea că relația de vasalitate nu era doar o obligație impusă unilateral, ci rezultatul unor negocieri complexe și al unui context politic mai larg. Astfel, autorul clarifică faptul că legăturile dintre Moldova și Coroana Polonă au fost caracterizate de fluctuații și ambiguități, contrazicând ideea unei supunerii absolute sau necondiționate. Un argument în plus în sprijinul acestei idei este clădit în jurul interpretării deciziei lui Ștefan cel Mare de a rupe legătura de vasalitate față de regele Poloniei, pe care o pecetluise omagiul de la Colomeea. Prin analiza acestui episod, autorul dovedește că relațiile de vasalitate erau departe de a fi rigide, evidențiind că ieșirea lui Ștefan cel Mare din vasalitate nu a fost doar o reacție spontană la o situație de criză, ci o decizie politică bine calculată, menită să protejeze interesele țării sale în fața unui suzeran care nu își respecta obligațiile.

Al doilea capitol al lucrării, intitulat *Moldova, Coroana Ungariei și regii Jagielloni*, surprinde prin analiza profundă a schimbării statutului Moldovei în contextul ruperii relației tradiționale de vasalitate cu Polonia și al acceptării suzeranității Ungariei. După 1488, această legătură capătă noi valențe, fiind integrată în ideologia politică a Sfintei Coroane a Ungariei, ideologie care simboliza unitatea mistică dintre rege, nobilime și teritoriile regatului. Ținând cont de aceste realități, autorul reușește să prezinte într-o manieră exemplară fundamentele simbolice și ideologie ale relației dintre Moldova și Coroana Ungariei. În felul acesta, Moldova nu este văzută doar ca un teritoriu vasal, ci ca o

parte integrantă într-un sistem mai larg de legitimare și putere. Această situație va fi recunoscută pe deplin de regele Poloniei, Sigismund I, în 1507, când suveranul admite că Moldova este parte a Sfintei Coroane, iar voievodul datorează supunere doar regelui Ungariei. Tratatul din 1499 și actul din 1507 nu doar că au stabilit statutul clar al Moldovei, ci au și transformat principatul într-un simbol al stabilității în Europa Centrală și de Răsărit: „regele Poloniei se angaja să apere Moldova de turci și de tătari și înlăturarea voievodului era posibilă doar dacă acesta era declarat rebel de către regele Ungariei. Prin aceasta, cuvintele lui Vladislav al II-lea despre Moldova ca temelie a păcii dintre regii Ungariei și Poloniei primeau deplină confirmare!” (p. 312).

În deceniul care a urmat, situația politică și strategică a Moldovei s-a modificat semnificativ, sub influența expansiunii tot mai evidente a Imperiului Otoman în regiune. Acest context geopolitic a modificat dramatic raporturile de putere, iar autorul analizează în detaliu schimbările ce au avut loc în acest interval în subcapitolul *Moldova, regii Jagielloni și problema depunerii vasalului*. Domnia lui Ștefăniță, marcată de conflicte interne și de o instabilitate politică accentuată, a reprezentat un moment de răscruce pentru Moldova. Tensiunile dintre elitele țării și politica externă tot mai presantă a Imperiului Otoman au dat naștere unui climat politic volatil, în care legitimitatea puterii era din ce în ce mai greu de susținut. Autorul reliefează faptul că, deși în teorie Moldova rămânea sub suzeranitatea Ungariei, în realitate relațiile cu aceasta se schimbau treptat, iar interacțiunile cu otomanii deveneau esențiale pentru menținerea stabilității interne. Deși, conform tratatelor anterioare, regele Ungariei avea dreptul de a-și depune vasalul în caz de tiranie, teama de a provoca o reacție din partea Imperiului Otoman a împiedicat această decizie. În esență, Moldova devine un teritoriu aflat între două forțe opuse: pe de o parte, regatul Ungariei, care nu mai deținea controlul efectiv asupra principatului și, pe de altă parte, Imperiul Otoman, care devenea o putere din ce în ce mai determinată în ceea ce privește suzeranitatea sa asupra Moldovei.

Această schimbare de paradigmă în raporturile de forță este un punct de cotitură important în relațiile externe ale Moldovei și este legată de recunoașterea implicită a autorității otomane. Privite din acest unghi, realitățile vremii îndreptătesc pe deplin afirmația autorului, conform căreia „epoca vasalității se încheiase, lăsând locul dominației otomane” (p. 331). Cel din urmă aspect este cu atenție tratat de autor în *Epilogul lucrării*, care sintetizează și explică vastul fenomen al tranziției de la vasalitatea tradițională față de regii creștini la închinarea formală și simbolică a domnilor Moldovei față de sultan. Această schimbare reflectă o transformare profundă a ordinii politice în Europa Centrală și de Est, precum și a modului în care legitimitatea domniei era percepută și conferită. Dacă pentru regii creștini, voievodul era considerat drept „fiul regelui”, având o anumită autonomie și demnitate, în raport cu sultanul, domnul Moldovei devenea „sclavul măreței Porții” (p. 333). Această diferență nu era doar semantică, ci exprima o modificare fundamentală a raportului de forțe: de la o relație bazată pe reciprocitate, la una de subordonare absolută. Sultanul devenea unica sursă a puterii și expresia voinței divine. Lupta pentru legitimitate i-a prins într-un cerc vicios atât pe domnii țării, cât și pe boieri. În încercarea de a-și întări poziția, atât unii, cât și ceilalți, au apelat la recunoașterea sultanului, aceasta devenind o condiție indispensabilă pentru exercitarea puterii. În mod paradoxal, aceste încercări de consolidare a autorității proprii au întărit, de fapt, poziția Porții: „așadar, în mai puțin de patru decenii, autoritatea porții a fost pe deplin acceptată [...]. Prin acțiunile lor, boierii și voievozii au întărit și mai mult legitimitatea sultanului și a dominației otomane, iar, prin aceasta, ideea că Moldova era o țară închinată nu mai avea nevoie de argumente suplimentare” (p. 361).

Volumul reprezintă o contribuție fundamentală la înțelegerea istoriei Moldovei medievale, dar și a dinamicii politice complexe din Europa Centrală și de Est. Printr-o argumentație solidă, fundamentată pe o interpretare temeinică a diferitelor categorii te izvoare, lucrarea depășește simpla descriere a unor evenimente istorice, devenind o sursă valoroasă de reflecție asupra unor concepte fundamentale precum: vasalitatea, suveranitatea, legitimitatea puterii. O altă contribuție remarcabilă constă în evidențierea rolului simbolurilor și al ceremonialurilor politice în raporturile de putere, aspecte trecute cu vederea, de cele mai multe ori, în studiile istorice apărute în România în cea de a doua jumătate a secolului al XX-lea. Sărutarea crucii sau intitulațiile principilor reflectau mult mai mult decât simple convenții și reprezentau mecanisme de comunicare politică și, totodată, instrumente de legitimare în fața suzeranului și a supușilor. Această reevaluare are implicații majore pentru modul în care este înțeleasă istoria Europei Central-Răsăritene în evul mediu. Dimensiunea ideologică și simbolică a puterii pe care profesorul Liviu Pilat o explorează cu mare acuratețe și profunzime în paginile acestui volum constituie un adevărat reper pentru înțelegerea primelor secole de existență a Țării Moldovei, în cadrul unui tablou politic regional care dobândește mai multă consistență în lumina cercetării de față.

Moldova, Sfânta Coroană și regii Jagielloni putere și gândire politică (1387-1526) este mai mult decât o monografie dedicată istoriei medievale a Moldovei. Volumul se dovedește a fi o lucrare de referință pentru oricine dorește să înțeleagă complexitatea raporturilor de putere din Europa Centrală și de Est, relevanța simbolurilor politice în epoca medievală și mecanismele de adaptare ale statelor mici într-un context geopolitic caracterizat de un dinamism aparte. La finalul acestei succinte prezentări, afirmăm că lucrarea redefineste standardele cercetării istorice și deschide noi direcții de investigare pentru viitor.

Alexandru Gorea*

Lidia Cotovanu, *Émigrer en terre valaque. Estimation quantitative et qualitative d'une mobilité géographique de longue durée (seconde moitié du XIVe – début du XVIIIe siècle)*, Brăila, Editura Istros a Muzeului Brăilei „Carol I”, 2022, 466 p. (*Bibliothèque de l'Institut d'Études Sud-Est Européennes*, 21).

Lucrarea, apărută în 2022 sub egida Institutului de Studii Sud-Est Europene al Academiei Române, cuprinde prima parte – din cele trei – a tezei de doctorat susținută de autoare în 2014, la École des Hautes Études en Sciences Sociales (EHESS), Paris. După cum se poate deduce din titlu, studiul vizează stabilirea alogenilor în Țările Române, de la fondarea acestora până la începuturile convenționale ale „Secolului fanariot”. Conținutul, cuprinzând estimări cantitative, se articulează în șase mari capitole cu ajutorul unei radiografii minuțioase a migrațiilor la nordul Dunării, în cele aproape patru secole analizate. Într-un asemenea demers, definirea termenilor și a conceptelor, alături de direcția metodologică de cercetare a temei nu au putut lipsi din *Introducere* (p. 7-19). În aceeași secțiune este dezvăluit și numărul celor 4000 de indivizi care au constituit repertoriul care stă la baza observațiilor autoarei (p. 16), Lidia Cotovanu subliniind că trecerea Dunării dinspre Balcani prezenta avantaje din două puncte de vedere majore: imigranții erau atrași

* Doctorand, Facultatea de Istorie, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, România; gorea.alexandru98@yahoo.com.

de scutirile fiscale, iar domnii români aveau de câștigat în ceea ce privea demografia (p. 13).

Primul capitol, *Souverains aux racines multiples* (p. 23-85), explorează alianțele matrimoniale și, implicit, politice, preferate de familiile domnitoare din ambele țări valahe, propunând împărțirea lor relativ cronologică, dar, mai ales, etnică, în cinci subcapitole, care privesc spre spațiul maghiar și polon (p. 26-30); bulgar, sârb și otoman (p. 30-45); bizantin și constantinopolitan (p. 45-60); levantin (p. 61-74); rumeliot (p. 75-85). Descinzând printre încurcatele ițe ale genealogiei, este zugrăvit catalogul celor mai importante și cunoscute căsătorii dinastice, punctând momentele de cotitură. De o atenție deosebită se bucură, spre exemplu, episodul stabilirii primilor Cantacuzini în Țările Române, cei care vor deveni o spiță domnitoare de seamă la nordul Dunării. În privința legăturilor cu Levantul, se insistă asupra căsătoriei și urmașilor lui Alexandru II Mircea cu Ecaterina Salvaresso, catolică originară din Chios, dar convertită la ortodoxie odată cu stabilirea în Țara Românească, alături de cele trei fiice pe care le avea dintr-un mariaj anterior (p. 62-63). În continuare, secțiunea dedicată prezenței rumeliote plasează obiectul de studiu în secolul al XVII-lea, pornind de la dezbaterile privind rădăcinile lui Vasile Lupu (p. 75) și parcurgând diacronic unele dintre cele mai importante alianțe matrimoniale ale familiilor Duca (p. 77-78), Cehan (p. 79), Racoviță (p. 80-82) și Ghica (p. 84).

Al doilea capitol, *Dans le sillage d'une Église 'sans frontières'* (p. 87-116), mută atenția în interiorul Bisericii Răsăritene și se deschide cu o sumară trecere prin atribuțiile politice ale mitropolitului în Moldova și Valahia, care subscriau două dimensiuni, „séculier et spirituel” (p. 88). Miza autoarei vizează, însă, identificarea și estimarea rolului jucat de fețe ecleziastice provenind din exteriorul spațiului valah. Dificultățile unui asemenea demers nu sunt neglijabile, mai cu seamă cu cât antroponimia restrânsă a spațiului ortodox face dificilă localizarea geografică precisă a indivizilor (p. 88). În perioada secolelor al XIV-lea – al XVII-lea, câte 12 mitropoliți alogeni pot fi identificați în Țara Românească și Moldova, dintr-un total de 31, respectiv 33 de prelați. Firul acestor înalți demnitari creștini alogeni, numiți direct de Patriarhia de Constantinopol, se întinde neîntrerupt (odată cu înființarea și recunoașterea mitropoliilor valahe) până în 1453, moment care inaugurează noi realități (p. 92) și noi dificultăți cercetării. Firește mai numeros, clerul de mir nu poate fi analizat cu același lux de amănunte, însă se observă instalarea unui val semnificativ de imigranți elenofoni în secolul al XVI-lea (p. 104), ale căror semnături în limba greacă se înmulțesc vizibil în documentele vremii (p. 106). Și în rândurile monahilor din Țările Române elementul alogen ocupă un rol însemnat, începând cu Nicodim, al cărui nume se leagă de fondarea mănăstirilor Vodița și Tismana, organizate după rânduiala atonită (p. 109). Spre deosebire de cazul preoților de mir și al laicilor, călugării străini sunt mult mai anevoie de identificați: numele lor nu poate conferi – decât, poate, extrem de rar – indicii clare ale locului de origine, întrucât tunderea în monahism implică primirea unui nou nume. O măsurătoare cantitativă precisă este imposibil de articulat, însă se observă, ca în cazul amintit mai sus, o intensificare a instalării acestor monahi vorbitori de greacă din a doua jumătate a secolului al XVI-lea (p. 112). Influența lor va crește treptat, devenind semnificativă în veacul următor, la sfârșitul căruia profesori ai Școlii Patriarhale de la Constantinopol sunt percepuți drept prezențe obișnuite la Iași și București (p. 114). Această nouă realitate socială trebuie văzută în directă legătură cu discuția despre mănăstirile închinăte, metocuri conduse de egumeni greci, la al căror rol religios-administrativ se adaugă, în același veac al XVII-lea, și funcție diplomatică, prin misiunea intermediarii raporturilor dintre greci și Moscova (p. 115).

L'appareil politico-administratif: recrutement et mobilité subie (p. 117-185), al treilea capitol al lucrării, urmărește prezența și rolul străinilor în Sfatul domnesc, punctând integrarea lor facilă între dregătorii autohtoni încă de la Mircea cel Bătrân (p. 121). Sunt atestați ca funcționari în aparatul statului nu doar greci sau boieri provenind din spațiul sud-slav, ci și personaje de origine turcă ori cumană, ba chiar și un urmaș al tătarilor, Cârstea, firește convertit (p. 122-123). În veacul al XV-lea, sunt înregistrate prezențe de origine armeană, maghiară și, pentru Moldova, polono-lituaniano-rusă; diversitatea etnică va continua cu imigranții albanezi în secolul următor. Numărul mare de alogeni, cât și perioada generoasă propusă spre analiză, au impus organizarea unei baze de date, care să permită formularea observațiilor, sistem pe care Lidia Cotovanu îl schițează, aplicând drept criterii de clasificare tipul atribuțiilor dregătorilor: administrative, executive, militare, domestice, vizând curtea domnească și legate de gestionarea finanțelor. Tabelele rezultate au fost integrate în forma lor schematică în lucrare (p. 132-137) și ulterior comentate, rămânând la dispoziția cercetătorilor ca instrumente de lucru. Plurilingvismul, atașamentul față de rețele de influență din Balcani și Constantinopol, experiența în administrarea finanțelor, a activităților comerciale ori militare pot fi găsiți drept factori care au facilitat străinilor parcurgerea unui *cursus honorum* în Moldova și Muntenia. Acesta va culmina, mai ales, în secolul al XVII-lea, când scaunul domnesc ajunge să fie ocupat de numeroși domni străini, fapt ce duce și la ascensiunea rudelor și apropiatilor lor.

Poziția Țărilor Române pe harta comercială la intersecția rutelor euro-asiatice a constituit un alt element de atracție pentru negustorii dornici de propășire, făcând subiectul celui de-al patrulea capitol, *Au carrefour des routes commerciales euro-asiatiques* (p. 186-238). Românii au condiționat dreptul de stăpânire asupra pământului de religia creștină și, chiar dacă nu se impunea statutul de ortodox, varietatea confesională a rămas relativ restrânsă. Analiza Lidiei Cotovanu se apleacă asupra relațiilor comerciale ale Țării Românești cu Brașovul, Chilia și Vidinul (p. 189-207) și ale Moldovei cu Liovul, Chilia și Cetatea Albă (p. 207-220). Secolul al XVI-lea marchează, și în această privință, sporirea numărului de greci, negustori originari din Creta, Chios ori Constantinopol (p. 221) sau, mai puțin numeroși, din Rodos (p. 222), implicați în comerțul cu Polonia pe ruta moldovenească. Comercianții alogeni par a deține monopolul asupra acestei ramuri în Țările Române, în lipsa concurenței din partea unor negustori autohtoni (p. 237). Privind în ansamblu, „le commerce valaque et moldave se présente comme un maillon des réseaux commerciaux qui, tout au long des XVe – XVIIe siècles, ont gravité autour des villes transylvaines (Braşov, Sibiu, Bistriţa et autres), des villes polonaises (Lwów en premier lieu), de Constantinople et de Venise” (p. 238).

Capitolul al cincilea, *À la recherche de nouveaux contribuables: politiques publiques de colonisation rurale avec des 'étrangers'* (p. 239-268), tratează despre maniera în care deficitul demografic al celor două țări valahe a fost contracarat, începând cu primii voievozi, în secolul al XIV-lea, prin colonizări. După o scurtă trecere prin principiile ipoteze istoriografice, Lidia Cotovanu susține că aceste strămutări de populație au implicat și grupuri alogene, amintite de izvoare din secolul al XVII-lea (p. 241). Practica ar putea fi atestată pentru prima dată la începutul veacului al XIV-lea (p. 243), vizând fie fondarea unor așezări noi, fie repopularea celor părăsite (p. 246). Lor li se adaugă o categorie aparte, a poslușnicilor, străini scutiți de dări, care împlineau slujbe specifice – în special agricole și diverse meșteșuguri – pe lângă mănăstiri (p. 247-248). Urmează, din nou, un mare efort de inventariere a indivizilor vizați, împărțiți în două categorii: *colonisateurs laïc* (p. 252-260) și *colonisateurs ecclésiastiques* (p. 260-264). Concluziile trase de autoare sunt în antiteză cu ceea ce numește „un ancien préjugé historiographique”, conform cărei mișcare de

strămutare din Balcani în Țările Române ar fi fost improvizată. Mai mult, deși încercarea de localizare a spațiului de proveniență pentru coloniștii laici se lovește de numeroase bariere, Lidia Cotovanu propune o ipoteză de lucru: „on se demandera si les espaces de recrutement des colons ne doivent pas être recherchés dans les limites de l'*autonomie administrative et judiciaire* dont bénéficiaient maintes communautés orthodoxes disséminées entre l'Adriatique, la Macédonie et la Thessalie” (p. 267). Supoziția se cere a fi verificată, însă, după cum mărturisește chiar domnia sa, de cercetători care au acces la sursele otomane.

Purtând mai departe în discuție termenii cu care s-a operat anterior, ultimul capitol stăruie asupra unui subiect tratat doar în articole dispersate: *Géographie de l'immigration* (p. 269-285). Comparând numărul imigranților provenind din Transilvania, Polonia, „părțile căzăcești” și de la sud de Dunăre, s-a constatat că cei mai numeroși – în proporție covârșitoare – sunt ultimii menționați. În spatele acestei simple fraze stă o uriașă muncă de recenzare a străinilor amintiți de-a lungul primelor patru capitole, în încercarea de a identifica locurile lor de origine (p. 269-279). Mai apoi, subcapitolul final propune direcții de cercetare privind comportamentele identitare ale acestor indivizi (p. 279-285), o temă care se bucură de tot mai multă atenție în istoriografia română de azi. Conform Lidiei Cotovanu, „la géographie de l'immigration” corespunde cu cea a daniilor domnești provenind din Moldova și Țara Românească (p. 281). De asemenea, o altă observație valoroasă vizează faptul că ar fi eronată suprapunerea intereselor tuturor străinilor stabiliți la nordul Dunării; chiar și între greci, grupurile provenind din Epir, Constantinopol sau Creta nu pot fi confundate (p. 284).

Concluziile (p. 287-290), rotunjind premisele formulate la început, insistă asupra existenței unor valuri neîntrerupte de migrații spre Țările Române, pornind încă de la fondarea lor. Deși nu se poate lucra cu cifre absolute, estimările Lidiei Cotovanu dezvăluie ca alogeni, pentru perioada propusă, 55% din numărul domnilor munteni și moldoveni, 37,5% din cel al mitropoliților și peste 35% în cazul slujbașilor domnești (p. 288-289). Solidaritățile etnice și profesionale, precum și succesul câștigat de străini încă de la primele generații stabilite la nordul Dunării i-au „ademenit” și pe semenii lor. Naturalizarea, în timp, a acestor familii străine a dus la conturarea unor noi realități sociale, lansând discuții despre identitate – alteritate și parametrii în care ele sunt receptate în epocă de către autohtoni. În spatele expertizei estimative desfășurate se găsește o stufoasă bibliografie primară și secundară (p. 291-342), însoțită de ample anexe (p. 343-415), care sprijină tematica fiecărui capitol expus, și de indice (p. 416-464). O asemenea temă nu ar fi putut dospî într-un doctorat fără ca efortul de sinteză să fie dublat de cunoștințe excelente de greacă, rusă, paleografie română, condiții pe care Lidia Cotovanu le împlinește cu succes, fără a mai aminti și celelalte limbi moderne care îi sunt accesibile. Nu ne grăbim a semna locurile în care interpretarea surselor inventariate minuțios – care, prin volumul lor imens dau, pe alocuri, senzația de ariditate – ar fi putut atinge mai multe fațete ale problemei, căci anticipăm tratarea lor în celelalte două părți ale tezei, pe care le așteptăm cu nerăbdare să fie publicate.

Cristiana Murariu*

* Doctorand, Facultatea de Istorie, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, România; murariucristiana99@gmail.com.

Julia Derzsi, *Delict și pedeapsă. Justiție penală în orașele din Transilvania în secolul al XVI-lea*, Cluj-Napoca, Editura Egyetemi Műhely, Societatea Bolyai, 2022, 346 p.

Autoarea lucrării de față, Julia Derzsi, se ocupă de mai multă vreme de organizarea centrelor urbane săsești din Transilvania, cu accent pe latura juridică, descifrând cu migală modul în care se realiza justiția în aceste orașe cu o istorie particulară. Cu studii de Istorie și Filosofie la Universitatea Babeș-Bolyai din Cluj și Central European University, pe vremea când se afla la Budapesta, doamna Derzsi și-a continuat preocupările de istorie printr-un doctorat la Universitatea din Sibiu, iar lucrarea de față reprezintă o formă extinsă a tezei susținută în februarie 2012, sub coordonarea profesorului Paul Niedermaier.

Încă din start autoarea încadrează cartea în domeniul justiției penale. Modul în care criminalitatea și comportamentele deviante au fost tratate în diferite societăți și în diferite perioade istorice a reprezentat un subiect de interes nu doar pentru istorici, ci și juriști, sociologi sau antropologi. Julia Derzsi a fost însă preocupată de un fragment de istorie și justiție locală, urmărind în principal situația din trei orașe săsești, Sibiu, Brașov și Bistrița într-o Transilvanie aflată într-un proces de schimbare, determinat de transformările profunde ale secolului al XVI-lea. Cele trei așezări nu sunt doar cele mai importante centre locuite și conduse de sași, dar și orașele cu cele mai bogate arhive, care au oferit autoarei suficient material pentru a ilustra atât situația din acel moment, cât și schimbările care au avut loc pe parcursul veacului amintit. Lumea sașilor, cu accent pe latura sa urbană, oferă posibilitatea discutării unui studiu de caz deosebit, datorită uniunii politice, administrative și juridice pe care acest grup a format-o în Transilvania, a organizării lor aparte, cu instituții bine dezvoltate și cu o elită care a fost capabilă să asigure o reprezentare adecvată în regatul Ungariei și apoi în principatul Transilvaniei.

Julia Derzsi și-a structurat foarte eficient cercetarea în patru direcții majore, care reprezintă și cele patru capitole ale cărții. După ce, în introducere, a prezentat istoriografia problemei și sursele disponibile, și-a început investigația cu analiza modului în care a evoluat legislația urbană în orașele săsești. În concordanță cu organizarea specifică a Transilvaniei, legislația locală s-a raportat la dorințele de auto-reprezentare ale stărilor/națiunilor, un rol important jucându-l Statutul națiunii săsești din 1469. Tot acum, s-au redactat propriile statute, numite și constituții, în centre urbane precum Sibiu, Brașov, Sighișoara, Mediaș, până la sate precum Avrigh sau Joseni. Ca urmare a acestei ample legiferări municipale, sașii au reușit să redacteze până în anii 1570 o formă a dreptului cutumiar și un cod de legi cuprinzător, *Statutum iurium municipalium Saxonum in Transylvania*, publicat în traducere germană în 1583 și confirmat tot atunci ca privilegiu de Ștefan Báthory, cod de care autoarea se ocupă pe îndelete, explicând drepturile orașelor și aria de acțiune a autorităților municipale. Merită precizat că anumite influențe ale acestui cod se găsesc și peste munți, în Codul lui Calimah sau cel al lui Caragea, din 1817, respectiv 1818. Julia Derzsi surprinde și modul în care a apărut și se reflecta în statute conceptul de „bine comun” și „bună ordine”, precum și felul în care Reforma a influențat modul de combatere a ceea ce era socotit comportament deviant în epocă, de la jocurile de noroc la preacurvie, acte de desfrânare sau nesupunere.

La capitolul organizării și competențelor instanțelor judecătorești, se observă că o problemă a fost uneori alegerea autorității competente pentru un caz, deoarece nu întotdeauna era clar care instanță urma să decidă în anumite pricini. Autoarea cercetează fiecare tip de instanță, de la cele inferioare, care puteau da amenzi, la cele ale districtelor și scaunelor, cele domeniile până la instanțele la care se putea face apel. Chiar dacă nu primesc o atenție specială, nu sunt neglijate instanțele ecleziastice și rolul lor în combaterea

criminalității, cercetarea autoarei fiind facilitată de apariția recentă a unui volum de Regulamente ale Bisericii Evanghelice din secolul XVI de pe teritoriul Principatului Transilvaniei. Modul în care se desfășura procedura penală reprezintă obiectul următorului capitol, cu procese sumare sau orale, respectiv formale sau scrise. Orașele săsești nu au reprezentat un caz clar de deosebire între procedura civilă și cea penală, situație întâlnită peste tot în Europa, dar au prezentat totuși unele elemente de diferențiere. Interesante sunt rezultatele cercetărilor privind urmărirea și prinderea răufăcătorilor prin introducerea puterii, unele date fiind păstrate în registrele de socoteli ale unor orașe, care au înregistrat sumele cheltuite de cei trimiși pentru a prinde pe cei urmăriți. Se continuă cu etapele premergătoare procedurii penale, plângerea și apoi judecata propriu-zisă cu toate etapele sale, încheind cu executarea sentințelor. Acest capitol, împreună cu următorul, care prezintă diverse cazuri ajunse în fața instanței, este foarte valoros prin faptul că trimite la numeroase surse inventariate de autoare. Aici trebuie să remarcăm accesul la izvoare în limbi diferite, germană, latină, dar și faptul că doamna Derzsi a avut posibilitatea de a lua în considerare literatura secundară, scrisă în germană, maghiară sau română. La nivel de cazuri, autoarea categorisește diversele infracțiuni, pornind de la cele ce vizau proprietatea, cele violente, injuriile și infracțiunile sexuale și împotriva căsătoriei, arhivele municipale săsești fiind destul de bogate în dosare pentru aceste diferite situații.

Pe lângă atenta investigarea a surselor, meritul lucrării derivă și din concluziile la care a ajuns. Statutele municipale din 1583 nu au realizat o reformă a instituțiilor locale, ci una a procesului judiciar, care avea rostul de a crea cadrul unui proces echitabil pentru părțile implicate. Umaniștii sași au fost conștienți de rolul legilor în modelarea societății, iar *Statutele municipale ale sașilor din Transilvania*, redactate după aproape o jumătate de secol de încercări, se numără printre cele mai de seamă lucrări din literatura juridică a vremii. Este meritul Juliei Derzsi că a repus în valoare acest important izvor juridic și a creat indirect un tablou al societății din orașele săsești din Transilvania de după 1500.

Cu lucrarea de față, Julia Derzsi confirmă că este una dintre cele mai avizate specialiste în istoria centrelor săsești din Transilvania secolului al XVI-lea și nu numai, membră a unei noi generații de istorici care contribuie prin scrierile lor la mai buna înțelegere a societății acelor vremuri, a regulilor după care se ghidau oamenii de atunci, respectiv a conduitelor pe care aceștia le adoptau într-o lume care părea în continuă schimbare.

Laurențiu Rădvan*

Figures de veuves à l'époque moderne (XVIIe et XVIIIe siècles): Images d'un statut social accepte, cache, revendiqué? [Figures of Widows in Modern Era (17th and 18th Centuries): Images of an Accepted, Hidden, Claimed Social Status?], sous la direction de Florence Fesneau et Maël Tauziède-Espariat, Paris, Éditions du GHRAM, 2023, 151 p.

Volumul de față¹ cuprinde între paginile sale o parte dintre articolele și ideile dezbătute cu ocazia organizării colocviului internațional (*Journée d'études*) cu același titlu de către GHRAM (Groupe de Recherche en Histoire de l'Art Moderne), o Asociație a cercetătorilor specializați în istoria artei (veacurile XVII-XVIII).

* Prof. univ. dr., Facultatea de Istorie, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, România; radvan@uaic.ro.

¹ O variantă în limba franceză a acestei recenzii a apărut în revista „Genre&Histoire”, nr. 34 (2024).

Axa tematică de la care au pornit investigațiile a fost, după cum o arată explicit și titlul lucrării, imaginea femeii, mai exact a văduvei și a diverselor modalități prin care această imagine este realizată și receptată în Occident (în special în spațiul francez și englez) în perioada modernă, cu precădere în veacurile al XVII-lea și al XVIII-lea. Dacă privim în ansamblu cele nouă lucrări, ele pot fi văzute ca micro-istorii reconstituite, o parte dintre ele, prin intermediul artei. Din perspectivă istorică, volumul este, așadar, un câștig pentru că, pe lângă bagajul divers de informații, adaugă și alt unghi și o altă perspectivă de a observa societatea Vechiului Regim. Arta, prin însăși definiția ei, este tributară unei pluralități de interpretări și de aici putând rezulta o multitudine de nuanțe care să coloreze tabloul vechilor societăți, mai mult decât o pot face sursele istorice scrise analizate singular. Evident, bine contextualizată (această analiză din prisma artei), ceea ce se și întâmplă în cazul de față, ea oferă claritate și coerență și ne redă o imagine cât se poate de aproape de cea trecută.

Avem, așadar, observații nu doar despre obiectele de artă, circulația lor, posesorii și creatorii lor, dar și despre contextul și motivele producerii lor, despre parcursul/existența lor, despre simbolistica care lua diferite forme în funcție de ochii prin care erau lucrările privite/investigate/analizate. Diversele ipostaze în care este surprinsă văduva (regină, regentă, membră a curții regale, mamă, recăsătorită, negustoreasă, artistă, sfântă, cochetă și seducătoare) oferă demersului de față prospețime și continuă demersurilor deja consacrate despre văduvie analizată din perspectiva genului (un succint istoric se poate urmări în textul lui Scarlett Beauvalet, *Le veuvage féminin à l'époque moderne: le temps de tous les possibles*, p. 14-26). O parte dintre aceste personaje încearcă să-și remodeleze sau să-și îmbunătățească statutul juridic și social, în cazul reginelor, să-și consolideze și legitimeze puterea, prin intermediul artei, de exemplu prin comandarea și realizarea unor tablouri sau statui. Altele, rămânând tot în sfera artelor, preiau afacerea defunctului soț, încercând nu doar să păstreze atelierul sau afacerea cu obiecte de artă a bărbatului, dar să o și dezvolte. Comportamentul, succesul sau insuccesul acestora sunt, după cum se poate observa în investigațiile de față, direct influențate de publicul/ audiența din acele vremuri, eminamente masculină. Câteva dintre lucrări adaugă o a treia perspectivă, imaginea văduvei reconstituită prin ochii publicului/societății. Percepția este una moralizatoare, subiectivă și tributară propriilor sisteme de valori ale persoanelor care vin în contact cu unele dintre aceste lucrări de artă/reprezentări.

În linii generale, istoriografia ne prezintă văduva ca având un statut superior celorlalte ipostaze (soție, fiică), cel puțin din perspectivă juridică. Primul grupaj de texte ajută la completarea analizei acestui statut și arată cât de complicat era, chiar și având drepturi extinse, a supraviețui și a acționa în societatea modernă occidentală. Studiul lui Scarlett Beauvalet ne indică limitele analizei. Atât pentru Franța, dar și pentru alte teritorii din Europa, situația văduvei în societate a fost în permanență tributară sistemelor juridice: în nord (la nord de Loire), în general (dacă ne referim la Franța în mod special), a dominat sistemul cutumiar, iar în sud a dominat dreptul roman, fiecare din ele cu beneficii, dar și cu anumite limitări în ceea ce privește poziția văduvei în dinamica menajului și a moștenirilor. Autoarea ne provoacă să privim în profunzime societatea modernă și să vedem cum independența oferită femeii de statutul de văduvă a provocat nelinește în rândul bărbaților. I-a determinat pe aceștia să încerce să condiționeze și să limiteze, cât de mult s-a putut, acțiunile văduvelor. Studiul lui Scarlett Beauvalet ne oferă un util și consistent parcurs al evoluției cercetărilor în jurul acestui subiect, fixând repere și un generos cadru în care prezentarea celorlalte analize capătă mai mult sens.

Textele lui Julie Ozcan și Aurelie Chatenet-Calyste ne introduc în atmosfera curților regale franceze și engleze, explorând eticheta și comportamentul vestimentar al văduvelor și a modului în care acestea se folosesc de perioada de doliu pentru a-și consolida și asigura o poziție cât mai bună în această societate de curte căreia îi aparțin. Studiul lui Julie Ozcan, *Veuves royales : représentations politiques du veuvage en France et en Angleterre à l'époque moderne (XVIIe-XVIIIe siècles)*, p. 27-43), mizează pe o dublă perspectivă, o comparație între diferitele ipostaze ale văduvelor (de exemplu, cele care aveau copii și cele fără urmași) și o analiză comparativă între societatea de curte franceză și cea engleză. Textul cartografiază o serie de reprezentări picturale, simbolistica și circuitul acestora și, prin intermediul lor, beneficiile politice, dinastice, personale sau financiare obținute din această reprezentare a emoțiilor. Etapele doliului erau bine reglementate nu doar din perspectiva duratei, dar și a vestimentației, la rândul lor influențate de poziția văduvei în ierarhia nobiliară a vremii. Analiza lui Aurélie Chatenet-Calyste, *L'habit des veuves à la cour au XVIIIe siècle : normes, représentations et garde-robes* (p. 44-58), ne invită să privim nu doar spre cultul corporalității și al idealului de imagine impus de eticheta de la Curtea lui Ludovic al XV-lea, dar și spre evoluția modei. Investigația inclusiv cantitativă (vezi graficele din anexele volumului, p. 134-135) asupra inventarelor doamnelor (văduve) din suita reginei Maria Lezsczynska dezvăluie preferințele acestora cu privire la culori, materiale, bijuterii.

Moartea călătorește peste tot, dar este asumată și trăită diferit. După regine și doamnele din înalta societate, soțiile artiștilor (pictorilor) și negustorilor (de artă) trec în prim plan. Dacă pentru unele văduve, moartea produce dezechilibre iremediabile, pentru altele se transformă în veritabile provocări, cum se întâmplă în cazurile analizate în textele lui Maxime Bray și Bruno Guilois. Mathurine Riembré nu se lasă doborâtă de greutatea văduviei și, alegând să se recăsătorească (are trei mariaje în total, vezi arborele genealogic, p. 75), reușește, în Parisul veacului al XVII-lea, să-și păstreze și să sporească capitalul social și economic moștenit (Maxime Bray, « *Ladite Riembré a fait elle seule de son chef le commerce et négoce desdits tableaux* ». *Stratégies matrimoniales et capacité d'action de Mathurine Riembré, marchande de tableaux dans la seconde moitié du XVIIe siècle*, p. 59-78). Luptele și strategiile de supraviețuire socială și economică nu sunt facile nici pentru văduvele pictorilor și sculptorilor din Parisul veacurilor al XVII-lea și al XVIII-lea. Bruno Guilois, în textul său, *Derrière la veuve, la maîtresse peintresse ? Être veuve de peintre à Paris aux XVIIe et XVIIIe siècles* (p. 79-86), reconstituie destinele și poveștile unor femei aparținând acestui grup social și dificilele încercări cărora aceste văduve au trebuit să le facă față după preluarea afacerilor soților lor.

În ultimul grupaj de texte, rămânând în atmosfera culturii vizuale, analiza se construiește prin juxtapunerea a trei planuri: simbolistica religioasă, viziunea pictorilor și impactul asupra publicului care intră în contact cu operele de artă. Studiul lui Alysée Le Druillennec, *La Vierge-Veuve, un modèle accompli de la viduité?* (p. 87-95), explorează iconografia fecioarei Maria, aplecându-și atenția în mod special asupra unei ipostaze mai puțin cunoscute – imaginea fecioarei-văduvă (Vierge-Veuve, expresie folosită de François Giry) reprezentată în tablouri semnate de Carlo Maratta sau Reynoud Leveux. Acest model pictural, identificat în tablourile ce redau scena morții lui Sfântului Iosif, s-a născut în contextul reformei catolice care a impulsionat răspândirea cultului acestui personaj biblic. O reprezentare care nu a fost populară/larg răspândită, dar care corespundea modelului ideal de văduvă (o văduvă impasibilă, resemnată de pierdere suferită și care înțelegea că ultima sa datorie era să se roage și să aștepte venirea lui Dumnezeu), pe care autoarea îl

creionează făcând recurs deopotrivă la imagine, dar și la interpretările unor scriitori din epocă, precum Jacques-Bénigne Bossuet.

Ultimele două texte, semnate de Florence Fesneau și Emma Barker, ne invită să explorăm alte două registre ale văduviei: văduva veselă, cochetă, care își găsește rapid consolarea în brațele altui bărbat, și cel al văduvei virtuoaase, care rămâne îndurerată până pe patul de moarte. Florence Fesneau, cu *La veuve joyeuse dans l'imaginaire de la France du XVIIIe siècle* (p. 98-107), ne aduce în atenție prin picturile inspirate din fabulele lui La Fontaine de modelul creat de Charles-Antoine Coypel (*tipo fisso*) și caută să evidențieze relația dintre text și imagine și impactul avut în societatea burgheză din veacul al XVIII-lea a acestor tipuri de reprezentări. Emma Barker, în *The Virtuous Widow in the Late Eighteenth-Century Art* (p. 108-123), având ca punct de plecare ideile lui Robert Rosenblum referitoare la transformările din artă de la finalul veacului al XVIII-lea, reanalizează multitudinea de reprezentări ale văduvei virtuoaase/neconsolate/îndurerate, ambiguitățile interpretative ale acestora, dar și gradul de receptivitate și popularitatea din epocă.

Volumul este închis de eseu concluziv semnat de Pierre-Antoine Fabre, *L'impossible nom* (p. 124-129), care lansează și provocarea unei continuări a demersului, și de o anexă cu ilustrații care oferă un important și util suport ideilor dezbătute pe parcursul lucrării (anexarea mai multor imagini la care se face referire pe parcursul cărții ar fi fost și mai utilă).

În ansamblu, volumul a încercat și a reușit să intersecteze două câmpuri importante, cel văzut/afișat/declarat și cel real, ascuns în spatele anumitor comportamente și prejudecăți sau al unei false percepții. De aici rezultă un tablou suficient de nuanțat pentru a ne înfățișa o imagine a văduvei cât se poate de veridică. Printr-o serie de studii de caz și analize de detaliu, autorii textelor de față au reușit să aducă mai aproape de noi acest personaj a cărui imagine a fost vizibil îmbogățită.

Elena Bedreag*

Anca Elisabeta Tatay, Cornel Tatai-Baltă, *Gravorul Mihail Strilbițchi (a doua jumătate a secolului al XVIII-lea)*, Cluj-Napoca, Editura Mega, Colecția Artă – Istorie – Cultură, 2023, 345 p.

Cei doi autori constituie o echipă redutabilă în privința studierii actuale a artei grafice a tipăriturilor din perioada veche a culturii române. Cornel Tatai-Baltă, profesor universitar, specialist în istoria artei, i-a inculcat și fiicei Domniei Sale dragostea pentru acest frumos domeniu de cercetare și au alcătuit împreună sau separat numeroase contribuții, continuând și detaliind cercetările anterioare. Cele patru volume din *Bibliografia românească veche, 1508-1830*, fundamentale pentru cultura română, au așteptat ca urmașii să completeze, să dezvolte informațiile acestui inventar, valorificând astfel contribuția autorilor: Ioan Bianu, Nerva Hodoș, Dan Simonescu. Dar cartea românească veche, în marea ei majoritate religioasă, nu s-a putut bucura un timp de studii sistematice. După 1990, cercetătorii mai tineri au descoperit un teren fertil, puțin cultivat: vechile tipărituri, traduceri cu caracter religios, care le-au oferit posibilitatea elaborării și publicării unor lucrări originale. Cercetările de filologie și cele de istorie a artei, în speță a

* CS III dr., Institutul de Istorie „Nicolae Iorga” din București, România; elena_bedreag@iini.ro.

textelor religioase, au luat astfel amploare și volumele, articolele, simpozioanele cu teme din cultura românească veche o dovedesc. În ceea ce privește gravurile, au apărut studii referitoare la producția de carte și la grafica tipăriturilor din anumite epoci, din centre tipografice sau provincii; avem astăzi cercetări valoroase în legătură cu tehnica gravurii, cu efortul tipografilor de a da la iveală cărți care, respectând textul sacru, să fie întregite prin ilustrații legate de conținutul scrierii sau să fie împodobite cu diferite gravuri, vignete, chenare. Este așadar de datoria noastră să evidențiem strădania celor care, în vremuri aspre, cu mijloace tehnice adesea improvizate, parcurgând scrieri din alte culturi, au preluat unele motive, idei grafice, în funcție de talentul gravorilor, de simțul lor estetic, prelucrând totodată imagini din cultura plastică populară. Deși astăzi se mai vorbește de „anxietatea influențelor”, credem că o cultură ca a noastră, aflată la începuturile scrisului în limba română (din secolul al XVI-lea), pentru a evolua și a evita marginalizarea, trebuia să se adreseze și altor spații, îmbogățindu-se printr-o selecție a ceea ce este în concordanță cu tradițiile culturale și religioase proprii, cu preferințele estetice, filtrând, asimilând, prelucrând influențele și dezvoltând idei originale.

După o descriere a vieții și activității lui Mihail Strilbițchi (p. 11-17), pe baza unei bogate bibliografii, inclusiv a lucrărilor proprii anterioare, autorii cărții pe care o prezentăm au întreprins o analiză amplă, legată de activitatea de gravor, tipograf, traducător, editor, legător de cărți bisericești, cu precădere, ori laice.

Gravura practică de Mihail Strilbițchi este prioritară în analiza întreprinsă de autorii volumului (p. 18-92), care au constatat că, după o primă ilustrație în metal, urmează numeroase gravuri executate în lemn. În bibliotecă, autorii au depistat treizeci de titluri în care apare numele lui Strilbițchi, analizând patruzeci și cinci de gravuri (un cadru de foaie de titlu, ilustrații, steme, mărci tipografice). La acestea se adaugă frontispiciile și vinietele din cărțile pe care el le tipărește. În privința filiațiilor artistice, se poate constata că gravorul Strilbițchi renunță, cu unele excepții, la modelele de tradiție bizantină, apropiindu-se de lucrări de factură occidentală, îndeosebi germane, ce provin din goticul târziu, Renaștere și baroc, care se regăsesc și în mediile poloneze, ucrainene și rusești. Ca urmare a cercetărilor efectuate, autorii au subliniat prezența unor modele ce provin din spațiul ucrainean la care Mihail Strilbițchi a avut acces. În epocă, apelul la modele era frecvent, un exemplu concret fiind acela că unele plăci au fost aduse din alte centre tipografice, Mihail Strilbițchi adăugându-și doar numele.

În calitate de tipograf, în imprimăria Mitropoliei ieșene, preotul Mihail Strilbițchi tipărește scrieri religioase, din care amintim: *Catavasier* (Iași, 1778), *Psaltirea* (1782), *Ceaslov* (1777, 1786). În tipografia sa proprie, care a funcționat pe rând la Iași, Dubăsari și Movilău, vor apărea atât cărți religioase, ca de exemplu: *Molitvenic* (Iași, 1789), *Ceaslov* (Dubăsari, 1794), *Psaltirea* (Movilău, 1796) etc, cât și laice. A avut bune relații cu călugării de la Mănăstirea Neamț, cărora le-a donat o parte din tipografia sa și a îndrumat ucenici pentru meseriile de tipograf și gravor. Mihail Strilbițchi era la curent cu scrierile prețuite în epocă și cu ideile iluministe și, având cultura necesară, a putut veni în întâmpinarea păturii cultivate moldovene sau în ajutorul celor dornici de instruire, tipărind cărți laice, precum: *Calendar pe 112 ani*, [Iași], 1785; *Istoria a Alexandrului celui Mare*, Movilău, 1796; *Bucvar*, Dubăsari, 1792 și un alt *Bucvar*, Movilău, 1800; Toader Scoleru, *Lectiune*, Iași, 1789; *Dialoguri ruso-românești*, Iași, 1789. O interesantă carte de fizionomie, scrisă în limba germană de Iohann Kaspar Lavater (1741-1801), poet, scriitor, filosof, fizionomist, teolog elvețian, a fost tradusă în limba rusă din care Strilbițchi a transpus versiunea în limba română pe care a tipărit-o la Iași, în 1785, cu titlul *Curioznică și în scurt arătare celor ce iubesc a cerca vrednice învățături din fiziognomie*. Importantă pentru istoria literaturii

române este publicarea volumului *Poezii noo* de Ioan Cantacuzino, 1795?, probabil la Dubăsari sau Movilău, care reprezintă prima culegere de versuri moderne în limba română. Mihail Strilbițchi și-a arătat măiestria și ca legător de cărți, astăzi cunoscându-se astăzi circa zece tomuri legate în piele (p. 93-101).

S-a remarcat și faptul că, după o activitate desfășurată în mai bine de jumătate de secol, unele gravuri executate de Mihail Strilbițchi au constituit, la rândul lor, modele pentru miniaturiști din spațiul românesc de la sfârșitul secolului al XVIII-lea sau din cel următor. Autorii observă că meritul său incontestabil rămâne acela de a introduce în arta cărții românești gravuri variate, cu impact asupra cititorului, dând un nou impuls tiparului.

Comentariile au fost susținute de indicații bibliografice, autorii demonstrând că citarea cât mai completă poate pune în evidență contribuțiile personale, dovedind în același timp respect față de cercetările anterioare. Mai observăm rigoarea trimiterilor la reproduceri și alcătuirea tabelelor (p. 107-145) care ușurează căutarea unor titluri, oferind și o imagine sintetică asupra activității lui Strilbițchi. Deși lucrarea are în vedere arta grafică, în special gravura în lemn, autorii au abordat și unele aspecte legate de istoria culturală a epocii sau probleme de filologie română. Ilustrațiile bogate (p. 179-345) vin să sublinieze aprecierile privitoare la contribuția acestui cărturar.

Editura Mega din Cluj-Napoca a realizat un volum elegant, cu reproduceri clare și culori originale, corespunzătoare pe deplin exigențelor unei cărți de artă. Așteptăm cu interes ca cei doi autori, Anca Elisabeta Tatay și (sau) Cornel Tatai-Baltă, să ne ofere și alte contribuții privitoare la grafica de carte din cultura (veche) românească.

Eugenia Dima*

Sebastian Popescu, Alexandru Stancu, *Istoria fizicii în Moldova*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, 2022, 304 p.

Lucrarea *Istoria fizicii în Moldova*, apărută la Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, îi are ca autori pe doi dintre profesorii Facultății de Fizică din cadrul așezământului academic ieșean. Primul dintre aceștia este Sebastian Popescu, specialist apreciat pentru preocupările de cercetare în fizica sistemelor complexe (fenomene neliniare, formarea și evoluția sistemelor autoorganizate, modelarea matematică a proceselor fizice). Profesorului Alexandru Stancu, cel de-al doilea autor, i se datorează cercetările în teoria histerezisului, nanomagnetism și metode experimentale de caracterizare a sistemelor histerice, dar și organizarea Bibliotecii și a Muzeului Hurmuzescu-Procopiu, din cadrul Facultății de Fizică. Meritele fizicianului sunt recunoscute dincolo de granițele țării, astfel că deține funcția de președinte al Societăților Internaționale de Magnetism IEEE Magnetics Society – Romania Chapter.

Preocupați de trecutul acestei științe, cei doi cercetători au avut inițiativa publicării unui volum care abordează istoria Moldovei dintr-o perspectivă aparte, cea a dezvoltării fizicii în spațiul moldav și integrarea acestui proces în context european. Prezenta lucrare a apărut în 2022, an cu o mare însemnătate în domeniul științelor exacte, deoarece atunci s-a comemorat jumătate de secol de la trecerea în eternitate a lui Ștefan Procopiu. Prin urmare,

* CS I dr., Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, România; eta_dima@yahoo.com.

apariția editorială de față reprezintă, am putea spune, un omagiu adus de cei doi autori academicianului, cunoscut și ca unul dintre cei mai importanți fizicieni români.

Motivați de pasiunea pentru istoria domeniului în care își desfășoară activitatea, universitarii Sebastian Popescu și Alexandru Stancu și-au propus prin demersul asumat să realizeze o sinteză a evoluției fizicii în Moldova, analizând această știință experimentală în corelație cu ritmul de asimilare a progreselor științifice occidentale și dezvoltarea învățământului românesc. Astfel, primele două capitole – *Începuturile (Școala în Moldova până la 1710)* și *Secolul fanariot și evoluția fizicii în Moldova (1711-1821)* – sunt dedicate celor dintâi instituții de învățământ din spațiul moldav, cu origini în perioada medievală și cea fanariotă. Profesorii semnalează importanța înființării Școlii Latine de la Cotnari (1563) și a Colegiului Vasilian din Iași (1640) pentru debutul școlarizării din Moldova, în timp ce lucrarea semnată de Dimitrie Cantemir, *Sacrosanctae scientiae indepingibilis imago*, consemna primele concepte științifice de interes pentru fizică (mișcarea și repausul, mișcarea circulară a astrelor, anul solar și anul lunar). Studiată la Academia Domnească (1766-1821), ca parte a filosofiei și strâns legată de dogmele religioase, fizica s-a conturat la jumătatea secolului al XVIII-lea ca *știință pozitivă* de sine stătătoare. A devenit *simbol al gândirii avansate*, însă conținutul cursurilor de fizică a intrat în coliziune cu elementele dogmelor teologice. Acest aspect a dus la declanșarea unor conflicte și persecutarea unor cadre didactice ale Academiei, precum profesorul de geometrie și astronomie Iosif Moesiodax și cel de filosofie, Nichifor Theotokis.

Cel de-al treilea segment al lucrării – *Învățământul științific superior în limba română din Moldova secolului al XIX-lea* – îi aduce în atenția cititorilor pe reprezentanții primelor generații de profesori de fizică, a căror activitate de pionierat, cu instrumente, aparatură și laboratoare modeste, s-a desfășurat în cadrul Academiei Mihăilene, apoi la Universitatea din Iași. Bunăoară, Teodor Stamati și Ștefan Micle au desfășurat doar activitate didactică. Cel dintâi a avut meritul tipării mai multor cărți, printre care și primul manual de fizică în limba română – *Fizica elementară (1849)* –, publicat la îndemnul lui Gheorghe Asachi. Stamati are meritul de a fi introdus concepte precum optică, mecanică și termodinamică. La rândul său, Micle a inaugurat tradiția cursurilor experimentale publice, susținute în aula Academiei Mihăilene, care atrăgeau un public numeros. Nu exagerăm dacă afirmăm că universitarul ardelean Micle a avut certe calități didactice, atâta timp cât unii dintre foștii elevi i-au călcat pe urme. Petru Poni reprezintă un exemplu în acest sens. Lui i se datorează debutul activității științifice în chimie la Universitatea ieșeană, fiind și întemeietorul primei școli de cercetare în acest domeniu, din România. În 1879 a devenit membru al Academiei Române, instituție pe care a și condus-o între 1898-1901 și 1916-1920. Totodată, la începutul secolului al XX-lea, el a prezidat cel dintâi congres științific organizat la Iași.

Următoarea secțiune – *De la debutul cercetării științifice la Primul Război Mondial (1896-1918)* – s-a concentrat asupra schimbărilor suferite de Facultatea de Științe înainte și în timpul primei conflagrații mondiale. Pentru întreținerea unei atmosfere de emulație în rândul specialiștilor și promovarea rezultatelor activității de cercetare în străinătate, s-au înființat în 1900 *Societatea de Științe din Iași* și prima revistă a Universității, *Les Annales Scientifique de l'Université de Jassy*. Faptul că a fost tipărită în limba franceză, limba circulației internaționale în epocă, denotă tocmai intenția de a se adresa mediului științific de peste hotare. În acest capitol, autorii au evidențiat contribuția celei de-a treia generații de oameni de știință, a căror activitate s-a dovedit esențială pentru sfera lor de activitate. Astfel, este amintit rolul lui Dragomir Hurmuzescu în fondarea primei școli de fizică din România, Școala de Electricitate din Iași, transformată ulterior în

Institut Electrotehnic. Petru Bogdan, părintele chimiei fizice, a publicat mai multe manuale de fizică și chimie, într-o perioadă în care resursele documentare erau modeste. Printre altele, au văzut lumina tiparului cursul de *Mecanică* (1921), primul de acest fel tipărit la Universitatea din Iași, precum și cel dintâi mare tratat de chimie fizică din țara noastră. Un alt reprezentant al științei românești a fost Eugen Neculcea, personalitate care a îmbinat cercetarea cu diplomația. Deși a adus contribuții învățământului superior ieșean (în 1913 a ocupat catedra de *Gravitație, căldură și electricitate*), iar în timpul Primului Război Mondial, ca director tehnic superior al Secției de optică și de instrumente de precizie a Arsenalului Armatei, a coordonat proiectarea și construcția unor aparate de precizie necesare armatei române, în 1919 a făcut parte din delegația română la Conferința de Pace de la Paris, în calitate de consilier financiar și economic.

Penultimul capitol și cel mai amplu – *Evoluția fizicii în Moldova după Primul Război Mondial (1919-1948)* – îmbină medalioanele biografice, dedicate celei de-a patra generații de profesori de fizică a Universității din Iași, cu o serie de subcapitole focalizate asupra înființării unor noi catedre, la Facultatea de Științe, aspect care denotă dezvoltarea învățământului științific moldav în perioada interbelică.

După o perioadă de funcționare sincopată a așezământului academic ieșean, cauzată de prima conflagrație mondială, primii cinci ani de după război s-au dovedit promițători în consolidarea științei care face obiectul volumului de față: în 1919 s-a susținut prima teză de doctorat în fizică, din capitala moldavă, de către Constantin Bedreag. Numărul fizicienilor de la Facultatea de Științe s-a dublat, față de perioada de dinainte de Primul Război Mondial, au apărut cursuri tipărite în limba română avându-i ca autori pe profesorii Universității și, nu în ultimul rând, s-a relansat activitatea de cercetare științifică. Perioada cuprinsă între 1928-1948 s-a caracterizat prin înființarea și consolidarea unor catedre precum: cea de *fizică (gravitație, căldură, electricitate)*, titular al acesteia devenind, în 1925, Ștefan Procopiu; *catedra de fizică experimentală (fizică moleculară, acustică și optică)* a fost deținută de Theodor V. Ionescu între 1925-1941, apoi de Constantin Mihul; *catedra de fizică matematică*, înființată în 1932, i-a revenit lui Ioan Plăcinteanu, care din 1938 va fi încadrat la *catedra de mecanică*. În sfârșit, în 1938 Horia Hulubei a ocupat *catedra de structura materiei și radioactivitate*, până în 1940 când s-a transferat la Universitatea din București.

Din această generație de universitari au mai făcut parte: Irina Mihul, Vasile Petrescu, și doi savanți francezi care și-au adus aportul la dezvoltarea fizicii ieșene, respectiv Aimé Auguste Cotton (specializat în domeniul opticii) și Camille Gutton (considerat precursor al radarului). Biografiile celor din urmă sunt succedate de cele ale profesorilor Șerban Țițeica, Nicolae Calinicenco, Virgil Mageru și Vasile P. Mihu, cu date utile privind studiile urmate, în țară și străinătate, catedrele ocupate la Universitatea din Iași, sfera preocupărilor de cercetare și rezultatele obținute, unele în circumstanțe vitrege, cauzate de cel de-Al Doilea Război Mondial. Incursiunea în evoluția acestei discipline exacte, în spațiul moldav, se oprește în 1948, an care a marcat instaurarea regimului de democrație populară în România, cu repercusiuni inclusiv asupra mediului academic ieșean.

Studierea fizicii în cadrul universităților din Bucovina, sub stăpânire austriacă și după desăvârșirea unității statului național român, până la izbucnirea celui de Al Doilea Război Mondial, reprezintă tema ultimului capitol: *Evoluția fizicii în Bucovina (1875-1940)*. La *Universitatea Franz Josef* (1875-1919), cu predare în limba germană, din Cernăuți, au fost înființate încă de la început două catedre, *fizica experimentală și fizica teoretică*, iar din 1910, *fizica cosmică*. După unirea Bucovinei cu România, titulatura universității din Cernăuți s-a schimbat, intitulându-se *Regele Ferdinand I*, iar în anii '30 ai

secolului al XX-lea, *Regele Carol al II-lea* (1933-1940). Printre profesorii care au predat fizica la această instituție de învățământ superior, îi amintim pe: Nicolae Steleanu (și-a dedicat activitatea catedrei de fizică cosmică între 1921-1933 și a avut preocupări legate de meteorologie și fizica pământului), Eugen Bădărău (a predat fizica experimentală între 1921-1934, a fost directorul Institutului de Fizică Experimentală), Constantin Bedreag (transferat de la Universitatea din Iași, a preluat în 1926 catedra de fizică teoretică, a publicat cursuri universitare și lucrări în domeniul fizicii atomului). Momentul 28 iunie 1940, când nordul Bucovinei a intrat sub ocupația Armatei Roșii, i-a determinat pe profesorii universitari români să părăsească Cernăuțiul, retrăgându-se în interiorul țării.

Lucrarea, prin accesibilitatea ei, se adresează pasionaților de istorie și fizică, interesați de descoperirea unor aspecte mai puțin cunoscute privind preocupările științifice ale unor mari personalități care și-au adus contribuția la dezvoltarea fizicii și răspândirea cunoașterii în această direcție. Pentru istorici, prezentul volum se dovedește un instrument de lucru util deoarece pune în lumină personalități din domeniul științelor exacte, care merită o cercetare aprofundată din perspectiva istoriei Universității ieșene.

Cu toate că literatura de specialitate la care apelează autorii este variată, constatăm absența surselor primare, a documentelor de arhivă, care ar fi dezvăluit, cel puțin pentru a doua jumătate a secolului al XIX-lea, aspecte inedite privind condițiile în care se predă fizica la Universitatea din Iași și baza materială existentă, esențială pentru partea practică a cursurilor predate. Totuși, faptul că autorii nu au consultat sursele arhivistice este explicabil, având în vedere domeniul în care activează. În plus, prin demersul lor, cei doi universitari ieșeni și-au propus, cum ei înșiși afirmă, să realizeze o sinteză a evoluției fizicii în Moldova, pe două coordonate, urmărind evoluția învățământului moldav și analizând publicațiile științifice elaborate de autori locali.

În concluzie, prezentul volum ni se înfățișează ca unul original, prin tema abordată, și ușor de lecturat tocmai datorită structurii sale, deoarece oferă posibilitatea de a citi capitolele și subcapitolele în mod independent. Totodată, cartea de față a reușit să aducă în discuție un lung șir de personalități științifice, dascăli de altădată ai Universității din Iași. Cu merite incontestabile în ramuri multiple ale fizicii, oamenii de știință ieșeni, din ultimele două secole, au reușit cu măiestrie didactică să formeze generații de fizicieni a căror activitate de cercetare a încercat să recupereze decalajele evidente față de cunoașterea apuseană.

*Renata-Gabriela Buzău (Apetroaie)**

Laurențiu Vlad, *Constantin N. Brăiloiu (1809-1889): fragmente biografice*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, 2023, 224 p.

După o „așteptare” de mai bine de două decenii, biografia boierului oltean și omului politic conservator Constantin N. Brăiloiu, scrisă de profesorul Laurențiu Vlad, de la Facultatea de Științe Politice a Universității din București, vede lumina tiparului. Laurențiu Vlad este un recunoscut istoric al conservatorismului, autor al mai multor studii și editor de texte fundamentale privitoare la destinul acestei doctrine și practici politice, în ipostaza sa românească. Trebuie spus că preocupările științifice ale profesorului Vlad au mai inclus, printre altele: istoria vechiului drept penal românesc, imagologia și istoria

* Doctorand, Facultatea de Istorie, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, România; renata_gabriela89@yahoo.com.

mentalităților, istoria „ideii de Europa”, istoria presei, istoria învățământului (peripluri românești la universități europene).

Pentru orice cercetător, doctorand ori student cu preocupări legate de conservatorismul românesc (dar și de istoria secolului XIX în general), este vorba de un „volum-eveniment”, atât prin subiectul abordat (fiind, astfel, vorba despre prima carte dedicată lui Constantin N. Brăiloiu), cât și prin conținutul său. Cu o lungă experiență în administrație și justiție, de trei ori membru al guvernului (secretar al statului în Țara Românească, ministru de Justiție al aceluiași Principat și apoi deținător al portofoliului amintit în cel dintâi guvern unic al Principatelor Unite), membru al Comisiei Centrale de la Focșani și al Adunării Constituante întrunite în 1866, de mai multe ori deputat și senator, președinte al Camerei Deputaților (1876), primar al Bucureștilor (1873) și, nu în ultimul rând, unul dintre „confidenții” liderului conservator Barbu Catargiu, Brăiloiu este un personaj imposibil de evitat în reconstituirea scurtei, agitatei, dar atât de semnificativei istorii conservatoare românești. Se adaugă, apoi, locul său în istoria aristocrației românești; studiile în străinătate și cariera de profesor și director al Eforiei Școalelor din Valahia, care îl fac interesant pentru istoria învățământului; ideile politice expuse de Brăiloiu în publicații, discursuri și scrisori, de la episodul saint-simonian al tinereții, până la conservatorismul vârstei mijlocii și al anilor senectuții; veleitățile de publicist.

Este, așadar, o viață pentru care cele 224 de pagini ale cărții pot părea neîncăpătoare – și aici trebuie abordată una dintre dilemele cu care autorul prezentei lucrări (și nu numai el!) a trebuit, probabil, să se confrunte: „eliberarea” manuscrisului de îndată ce el capătă o formă suficient de coerentă și convingătoare, ori amânarea publicării până în momentul în care el tinde la exhaustivitate. Experiențe ale trecutului istoriografiei noastre, în care lucrări de valoare nu au mai văzut lumina tiparului din pricina repetatelor amânări, rămânând, astfel, total sau parțial inaccesibile, ne conving că varianta dintâi, aleasă, pare-se, de autor, este mult mai precaută. Completările, în forma unor studii separate sau ale unor noi ediții ale lucrării, pot veni, ulterior, să întregască prima formă a textului.

În pofida caracterului său sintetic, cartea în discuție a fost pregătită cu multă atenție. Numeroase fragmente au fost, astfel, editate anterior, în forma unor studii sau publicații de documente, apărute, începând din anul 2002, în volume și reviste științifice din România ori din străinătate. Este vorba, trebuie spus, poate de cele mai reușite texte privitoare la istoria conservatorismului românesc publicate în ultimele decenii.

Cartea este structurată în cinci capitole, ordonate după criteriul tematic și urmate de anexe. Cel dintâi capitol reconstituie originile familiei din care Brăiloiu provenea, concentrându-se apoi asupra rudelor sale apropiate: tatăl, soția și copiii. Ultimul subcapitol conține câteva informații generale despre averea omului politic (la care se mai întâlnesc, de altfel, referiri și în alte pasaje ale lucrării). Capitolul al doilea este dedicat educației „eroului”, la Sibiu, Geneva și Paris, dar și primelor sale contacte cu ideile politice (mai precis, cu mișcarea saint-simoniană) – legate, și ele, de perioada efervescentă din punct de vedere intelectual, generoasă și, poate, naivă a studiilor.

Al treilea capitol este cel mai variat din punct de vedere tematic. El se referă la: cariera administrativă și (mai ales) judiciară urmată de Brăiloiu de la începutul deceniului al patrulea al secolului XIX și până în 1859; rangurile boierești ale viitorului ministru conservator; timpul petrecut ca profesor de științe juridice la Colegiul Sfântul Sava din București și editarea mai multor coduri și colecții de legi; exercitarea funcției de director al Eforiei Școalelor; implicarea în gazetăria culturală (ca redactor responsabil al „Albumului Științific și Literar”) și politică (Brăiloiu deținând aceeași calitate la ziarul „Conservatorul

Progresist”, devenit, mai apoi „Unirea”, și colaborând la multe alte periodice conservatoare); în sfârșit, ocuparea postului de secretar al statului în guvernul muntean (1858-1859).

Capitolul al patrulea se concentrează îndeosebi asupra carierei politice a lui Brăiloiu, făcând referire la: prezența sa în Obicinuita Obștească Adunare a Țării Românești; poziția adoptată în „epoca unirii”; relația cu diferitele facțiuni conservatoare și participarea la complotul din 1866 împotriva lui Alexandru Ioan Cuza; ocuparea posturilor de ministru al Justiției, deputat, senator, primar, membru al Comisiei Centrale de la Focșani; practica de avocat; sfârșitul omului politic. Cel de-al cincilea capitol al lucrării este dedicat „ideilor politice și reperelor doctrinare”, reconstituind și interpretând raportarea lui Brăiloiu la: ideea de constituție și puterile publice; dreptul de vot; proprietate, ortodoxie și națiune; tradiția istorică; modelele occidentale (în special cel britanic și cel francez).

Anexele cărții constau în mai multe categorii de scrieri și discursuri, redactate ori pronunțate de Constantin Brăiloiu, ori la alcătuirea cărora conservatorul valah a luat parte. Secțiunea este împărțită în cinci subcapitole, delimitate în funcție de conținutul lor: articole din ziare și reviste; „broșuri politice”; corespondență; „discursuri și intervenții parlamentare”; rapoarte ale unor comisii al căror membru Brăiloiu a fost. Textele provin din arhive, publicații de documente, ori periodice: o parte au fost editate anterior de Laurențiu Vlad, în cuprinsul unor alte materiale dedicate lui Constantin Brăiloiu sau generației de conservatori din care el a făcut parte. Lucrarea se încheie printr-o bibliografie, un rezumat în limba franceză și un indice de nume.

După cum era de așteptat în cazul unei prime biografii extinse a unei personalități politice, izvoarele ocupă, în economia lucrării, un loc privilegiat. Este vorba despre documente păstrate la Arhivele Naționale din București și Gorj ori la Biblioteca Academiei Române, acte editate, publicații oficiale („Monitorul Oficial”, dezbateri parlamentare) și presă. Au fost folosite, de asemenea, diverse dicționare și enciclopedii, precum și lucrări publicate ori editate de Andrei Pippidi, Apostol Stan, Mihai Dimitrie Sturdza, Mihai-Sorin Rădulescu, Vasile Marinouiu, Ileana Cioarec, Mihnea-Constantin Bălțeanu-Popescu etc.

După cum se poate, de altfel, înțelege din rândurile de mai sus, autorul a preferat ordonarea materialului după criteriul tematic, opțiune oarecum atipică pentru o lucrare de acest fel, dar care nu stânjenește în nici un fel lectura. O dificultate metodologică (de neevitat, trebuie spus, pentru orice autor de biografii) a fost, după cum sugerează autorul în introducerea cărții, găsirea echilibrului între „viață și lume”, între reconstituirea propriu-zisă a destinului personajului avut în vedere și cea a contextului său istoric. Laurențiu Vlad a rezolvat cu bine dilema, evitând atât concentrarea excesivă asupra detaliului biografic (care poate lipsi o lucrare de miză științifică prin privilegierea unor amănunte fără relevanță, făcând-o, în același timp, greu de înțeles), cât și supralicitarea contextului (care aduce cu sine riscul „pierderii” personajului printre alte figuri istorice, evenimente și situații, precum și pe acela al deficitului de originalitate, prin „repovestirea” unor fapte deja cunoscute).

Cartea profesorului Vlad nu va rămâne, este de nădăjduit, doar o foarte reușită lucrare de istorie. Aceasta ar trebui să devină, pentru generațiile mai tinere de specialiști, un impuls către frecventarea dificilei, dar atât de semnificativei specii istoriografice numite biografie politică, precum și a tematicii adiacente conservatorismului „clasic” românesc. Istoria politică a României moderne este greu de conceput, și cu atât mai mult de scris, în lipsa unor asemenea demersuri.

*Simion-Alexandru Gavriș**

* CS II, Institutul de Istorie „A. D. Xenopol” din Iași, România; alexandrugavris1@yahoo.fr.

Martina Winkelhofer, *Viața de zi cu zi a împăratului: Franz Joseph și curtea sa imperială*, cuvânt înainte de Mihai-Răzvan Ungureanu, traducere din limba germană de Alex Bärnthaler-Nebeja, Iași, Editura Polirom, 2024, 252 p.

Lucrarea Martinei Winkelhofer este o cercetare istorică fascinantă, care oferă un portret detaliat și nuanțat al împăratului Franz Joseph I, concentrându-se nu doar pe aspectele cotidiene ale vieții sale, ci și pe interacțiunile în cadrul Curții Imperiale. Folosindu-se de surse primare, scrisori personale, jurnale și documente ale curții, autoarea reușește să creeze o imagine bogată și vie a vieții lui Franz Joseph. Apărută inițial în limba germană, în 2008, cartea nu este o biografie completă a împăratului, ci mai degrabă un studiu concentrat asupra rutinei și vieții de la Curtea Imperială, ceea ce o face o resursă valoroasă pentru cei interesați de istoria socială și culturală a Casei de Habsburg.

Având o domnie de 68 de ani, Franz Joseph a fost unul dintre cei mai longevivi monarhi din istoria Europei. Fiul cel mare al arhiducelui Francisc Carol al Austriei și al prințesei Sofia de Bavaria fiind, el a preluat tronul de la unchiul său, Ferdinand I (cunoscut și sub titulatura de „Ferdinand cel Bun”), monarh iubit de popor, dar care guverna un imperiu aflat într-o situație precară, confruntându-se cu pericolul constant al unei noi revoluții și cu riscul falimentului de stat. Problemele cu care s-a confruntat tânărul împărat Franz Joseph l-au transformat într-un monarh modern, capabil să se adapteze cerințelor unei perioade tulburi. Pentru a face față acestei provocări, el a avut nevoie de o curte bine organizată și de oameni de încredere alături. În această direcție, Martina Winkelhofer ne oferă o fereastră către universul monarhic habsburgic, un adevărat „imperiu în miniatură”.

Cartea, tradusă din limba germană de Alex Bärnthaler-Nebeja, propune cititorului o introducere semnată de Mihai Răzvan-Ungureanu. În cadrul acesteia, primim informații suplimentare despre autoarea cărții, precum și o prezentare generală a conținutului acesteia, conturându-se astfel contextul și relevanța (grila de lectură) a cărții. Martina Winkelhofer răsfață cititorii încă de la început printr-o prezentare detaliată a organigramei curții imperiale din perioada domniei împăratului Franz Joseph, care ilustrează atribuțiile celor mai importanți membri ai curții, inclusiv ale Marelui Maestru al Curții, Marelui Șambelan Trezorier, Marelui Mareșal al Curții și Marelui Maestru al Grajdurilor.

Structurată în douăsprezece capitole, cartea urmărește istoria unei comunități formate din 1.500 până la 2.000 de persoane, oferind o viziune cuprinzătoare asupra fiecărui aspect al vieții cotidiene din interiorul zidurilor Hofburgului. Deși volumul subliniază importanța ceremonială și simbolică a rutinei zilnice a împăratului, ilustrând modul în care fiecare acțiune a lui Franz Joseph era impregnată de un sentiment de tradiție, ne arată și cum viața de la curte nu se refera doar la împărat, ci și la oamenii din jurul său, de la membrii familiei la miniștri și servitori. Lucrarea lui Winkelhofer este preocupată de ritualurile, rutinele și funcțiile zilnice ale curții imperiale. Viața lui Franz Joseph, la fel ca cea a multor monarhi europeni, a fost dictată de protocol, ceremonii și tradiții, iar cartea subliniază modul în care aceste aspecte i-au influențat atât prezența publică, cât și cea privată. Lucrarea oferă o imagine vie a casei regale, a ierarhiei sociale de la curte și a ritualurilor elaborate care guvernau viața și sociabilitățile de la palatul imperial.

Deși cartea se concentrează asupra dimensiunii vieții private a împăratului, ea oferă, de asemenea, și incursiuni în contextualitatea istorică. Autoarea investighează modul în care Franz Joseph a făcut față presiunilor politice ale guvernării unui imperiu multinațional, de o mare diversitate etnică. Ea subliniază rolul său decizional în evenimente-cheie, precum războiul austro-prusac, compromisul austro-ungar din 1867 și

începutul Primului Război Mondial, deși accentul principal al expunerii este pus pe aspectele personale și de ceremonial ale vieții sale, mai degrabă decât pe deciziile politice.

Volumul se încheie cu tabloul ultimilor ani ai domniei împăratului Franz Joseph și cu sfârșitul curții imperiale. La 21 noiembrie 1916, împăratul s-a stins din viață la vârsta de 86 de ani, continuând să își îndeplinească îndatoririle până în ultima zi. După 68 de ani de domnie, nu mai exista nici un funcționar sau servitor activ care să nu fi lucrat sub conducerea sa. În ultimii ani ai monarhiei, viața de la curte a suferit modificări minore, având un caracter mai simplu și mai calm. La 12 noiembrie 1918, a fost proclamată Republica Austria-Germană, iar Curtea imperială a fost revendicată de noile autorități. Sfârșitul monarhiei a marcat pentru mulți dintre angajații curții imperiale nu doar pierderea unui loc de muncă, ci și sfârșitul unei ere care le oferise stabilitate și siguranță.

Viața de zi cu zi a împăratului: Franz Joseph și curtea sa imperială, carte scrisă într-un stil alert de Martina Winkelhofer, oferă așadar o perspectivă unică și captivantă asupra lumii private a împăratului Franz Joseph I și a complexității curții imperiale. Prin explorarea rutinelor zilnice, a dinamicii familiale și a personalității publice a împăratului, lucrarea pune în lumină latura umană a unui monarh care a trăit unele dintre cele mai transformatoare perioade din istoria Europei. Este o lectură excelentă pentru pasionații de istorie, pentru studenți și pentru toți cei fascinați de mecanismele vieții la o curte imperială din secolul al XIX-lea.

Ana-Maria Lupășteanu*

Tim Grady, *A Deadly Legacy: German Jews and the Great War*, Londra, Yale University Press, 2017, 291 p.

Tim Grady, un reputat istoric și profesor la Universitatea din Chester, s-a impus în lumea academică prin cercetările sale profunde asupra istoriei Germaniei și a experiențelor evreilor europeni în contextul Marelui Război. Autorul și-a concentrat activitatea asupra interacțiunilor complexe dintre evrei și restul societății germane în perioade de schimbare radicală, cum ar fi Primul Război Mondial și perioada interbelică. Lucrări precum *The German-Jewish Soldiers of the First World War*, *Beyond Inclusion and Exclusion: Jewish Experiences of the First World War in Central Europe* sau *Minorities and the First World War: From War to Peace* sunt câteva dintre cărțile prin intermediul cărora acest istoric ne-a prezentat un tablou al minorității evreiești în anii războiului. În cartea sa, *A Deadly Legacy: German Jews and the Great War*, publicată la editura Yale University Press, reconstituie cu minuțiozitate istoria comunităților evreiești din Germania, dezvăluind o poveste mai puțin cunoscută despre devotament național, sacrificiu și trădare, percepute într-un context de turbulențe sociale și politice.

Cartea explorează un paradox tragic: în ciuda angajamentului lor profund față de Germania și a contribuțiilor semnificative aduse în timpul Marelui Război, evreii germani au fost acuzați de trădare și au devenit ținta unei creșteri alarmante a antisemitismului în perioada interbelică. Această lucrare, deosebit de bine documentată, scoate la lumină contribuțiile esențiale ale evreilor la efortul de război german, dar și efectele devastatoare ale miturilor și prejudecăților care au erodat relațiile dintre comunitatea evreiască și populația autohtonă germană.

* Doctorand, Facultatea de Istorie, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, România; lupasteanu.anamariaioana@gmail.com.

În paginile cărții sale, Grady prezintă o imagine clară a modului în care evreii germani au susținut eforturile militare și economice ale Germaniei în timpul Primului Război Mondial. Peste 100.000 de evrei au luptat în armata germană, în timp ce alții au contribuit prin activități economice și industriale esențiale. Personalități marcante, precum Walther Rathenau, au fost extrem de influente în modelarea politicilor economice ale Germaniei în timpul războiului. Rathenau, un vizionar în domeniul industriei, a fost arhitectul unor strategii inovatoare de gestionare a resurselor, care au permis Germaniei să facă față mai eficient blocadelor și privațiunilor economice impuse de adversari. Conform autorului, evreii germani s-au dovedit a fi nu doar participanți pasivi, ci activiști energici în sprijinul industriei de război.

Reconstituirea modului în care evreimea din Germania și-a desfășurat activitatea în anii beligeranței ne prezintă organizațiile evreiești din toată țara în postura unui element patriotic. Colectarea de fonduri, încurajarea înrolării, dar și desfășurarea de campanii de susținere pentru familiile soldaților sunt câteva elemente descrise de autor într-un capitol incipient dedicat entuziasmului războiului. Această loialitate și sacrificiu au fost motivații clare ale dorinței evreilor de a se integra complet în societatea germană și de a demonstra că sunt cetățeni devotați ai națiunii lor.

Pe măsură ce războiul se prelungea, impactul său asupra economiei germane devenea tot mai evident. Situația economică a afectat grav nu doar populația autohtonă, ci și comunitatea evreiască, care era deseori acuzată de speculă și de practicarea unor afaceri neetice. Grady subliniază cum aceste acuzații erau în mare parte nefondate, dar erau alimentate de stereotipurile antisemite preexistente și de tendința de a găsi vinovați interni pentru dificultățile economice.

Istoricul Tim Grady reușește să creeze o imagine foarte bine structurată, prezentându-ne în capitolele lucrării sale diverse ipostaze în care evreimea Germaniei a avut o activitate sesizabilă în menținerea efortului de război. Bineînțeles, o astfel de imagine nu ar putea fi completă fără a fi expuse și alte elemente ce alcătuiesc această reconstituire. Drama prizonieratului civil, dar și chestiunea refugiaților sunt explorate pe larg în capitolele III și IV. Relațiile dintre evreii germani și evreii din estul Europei, care au fost strămutați în urma războiului, erau, de asemenea, tensionate. Conform autorului, evreii germani integraționiști aveau adesea o viziune modernizată și secularizată asupra societății, în timp ce mulți dintre evreii est-europeni erau percepuți ca fiind mai puțin dispuși să îmbrățișeze ideile asimilaționiste. Această diferență culturală a condus la o distanțare și la un sentiment de superioritate din partea evreilor germani, care căutau să-și afirme identitatea națională și să evite asocierile ce ar putea agrava sentimentele antisemite deja existente. În aceleași capitole găsim și imaginea evreului pe frontul de luptă, un lucru notabil fiind modul în care nevoile religioase ale soldaților evrei, conform lui Tim Grady, au fost asigurate de unii ofițeri, nu doar prin oferirea de hrană de post și acordarea unor învoiri în timpul sărbătorilor importante, ci și prin integrarea capelanilor evrei în armată.

Un moment critic în deteriorarea percepției publice a evreilor germani a fost expus în capitolul VI, și anume recensământul militar din 1916, cunoscut sub denumirea de „Judenzählung”. Această măsură a fost menită să determine câți evrei serveau în armată, însă rezultatele au fost ținute secrete, ceea ce a alimentat suspiciunile și a amplificat ideea că evreii nu contribuiau suficient la efortul de război. Tim Grady afirmă că, pentru mulți evrei germani, acest recensământ a fost un semnal clar al neîncrederii și al marginalizării, o confirmare dureroasă că loialitatea lor față de Germania era pusă sub semnul întrebării. Autorul explorează impactul pe termen lung al acestei neîncrederi instituționale asupra comunității evreiești din Germania. Acest act a marcat un punct de cotitură, începând să

alimenteze mișcările naționaliste și antisemite care au câștigat teren în anii ce au urmat războiului. Propaganda antievrească a folosit recensământul ca instrument pentru a discredita devotamentul și sacrificiile evreilor germani.

Ultimele trei capitole ne prezintă situația nefavorabilă a Germaniei în preajma anului 1918. În această etapă a conflictului, Tim Grady ne prezintă o comunitate evrească entuziasmată de ieșirea Rusiei Țariste din război, dar totodată și o minoritate care părea să experimenteze un tratament mult mai nefavorabil din cauza situației în care se afla statul german.

După înfrângerea Germaniei în 1918, societatea germană a fost cuprinsă de un sentiment profund de umilință și furie, iar populația, nemulțumită de acțiunile guvernului și de tensiunile sociale, a căutat să găsească vinovați pentru situația în care se afla. Pe baza chestiunii evreilor est-europeni și a plângerilor cetățenilor, care au dus la recensământul militar din 1916, atitudinile antisemite erau acum la un nivel extrem de periculos pentru comunitatea de evrei din Germania. Autorul ne prezintă evreimea din Germania împărțită în două tabere distincte din pricina chestiunii refugiaților evrei est-europeni de după război. Atitudinea multor evrei germani față de coreligionarii lor din est nu s-a schimbat: un număr semnificativ dintre aceștia, și chiar unele organizații liberale, declarau public că acei refugiați nu îi reprezentau, dar acești evrei germani nu puteau ascunde faptul că situația în care se aflau coreligionarii lor îi afecta. Dacă în cadrul grupurilor de evrei liberali care aspirau să se integreze în societatea germană reacțiile asupra acestui demers – de a închide granițele pentru evreii est-europeni – au fost mixte, sioniștii au avut o reacție mult mai acidă. În ziarul controlat de ei, „Jüdische Rundschau”, a apărut o serie de articole prin care acțiunile guvernului erau condamnate, justificându-se poziția prin a declara, printre altele, că acest demers era un atac asupra tuturor evreilor.

Tim Grady încheie lucrarea cu o reflecție profundă asupra paradoxului tragic al experienței evreilor germani în Primul Război Mondial. Istoricul ne prezintă, pe scurt, și perioada Republicii de la Weimar, dar și anii ascensiunii național-socialismului în Germania, pentru a arăta că, în pofida devotamentului și sacrificiilor lor pentru stat, evreii au devenit victime ale urii și prejudecăților.

*Robert Dascălu**

George Albuț, *Un diplomat român la Budapesta (1981-1990 și după aceea...)*, București, Corint Istorie, 2023, 256 p.

Jurist și diplomat de carieră, George Albuț s-a născut în anul 1940, în orașul Satu Mare. A absolvit în 1957 studiile Liceului „Mihai Eminescu” din orașul natal, urmând apoi cursurile Facultății de Drept din Cluj-Napoca. A obținut licența în domeniul juridic în 1963, iar la scurt timp s-a înscris și a participat la cursurile post-universitare de relații internaționale organizate la București. Cooptat în rândurile Ministerului Afacerilor Externe în 1965, a lucrat la Direcția a IV-a Relații, ocupând ulterior, între 1968-1971, posturile de atașat, referent relații și asistent la ambasada Republicii Socialiste România de la Washington. După revenirea în țară, Albuț a rămas în centrală, iar din 1973 a fost transferat în calitate de referent de specialitate la Consiliul Culturii și Educației Socialiste (CCES). A fost expert în pregătirea emisiunilor de radio în limba română și corectarea articolelor

* Doctorand, Facultatea de Istorie, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, România; dascalu_robert2000@yahoo.com.

despre România, fiind detașat între 1976-1978 în Republica Populară Chineză. În 1980 a fost transferat la Asociația de Drept Internațional și Relații Internaționale (ADIRI), iar în intervalul 1981-1990, a deținut funcțiile de atașat de presă, consul și consilier la ambasada statului român de la Budapesta. În 1993, George Albuț a fost numit director al Institutului Cultural Român din capitala ungară, unde a stat până în 1995, fiind desemnat apoi la conducerea Institutului Cultural Român de la New York, până în 1997, demisionând din diplomatie la finele anului următor. Preocupările sale memorialistice au debutat încă din decembrie 1999, când a publicat eseu „Ultima noapte”, care a apărut în trei numere consecutive din suplimentul „Scânteia” al „Jurnalului Național”, iar începând din 2014, a publicat articole în revista „Orașul” și în „Ziarul Financiar”.

Lucrarea *Un diplomat român la Budapesta (1981-1990 și după aceea...)* a fost publicată în 2023 la Editura Corint din București, însumând un număr de 256 de pagini. Reprezentând un volum memorialistic, cartea este destinată atât specialiștilor în domeniu, cât și publicului larg, care, prin ochii diplomatului George Albuț, pot fi martori la evoluția relațiilor româno-maghiare de la finalul epocii lui Nicolae Ceaușescu și în primii ani de după căderea regimului comunist.

Cartea debutează cu un cuvânt înainte scris de jurnalistul Răzvan Belciuganu, care schițează câteva impresii cu privire la cariera diplomatică a lui Albuț și mai ales asupra anilor petrecuți de acesta la ambasada României de la Budapesta. Grație preocupărilor sale în direcția relațiilor dintre România și Ungaria, jurnalistul mărturisește că l-a cunoscut pe diplomatul Albuț, considerând memoriile de față edificatoare pentru a înțelege evenimentele care s-au desfășurat între cele două state vecine pe parcursul anilor '80-'90 ai secolului trecut. Introducerea, intitulată *Memoria amintirilor*, ne arată povestea din spatele scrierii acestei lucrări, Albuț adresând mulțumiri celor care l-au ajutat și l-au încurajat la redactarea memoriilor sale.

Autorul și-a alcătuit volumul în douăzeci și două de capitole de dimensiuni aproximativ egale, având titluri distincte, fiecare marcând o etapă din viața și cariera sa diplomatică: *Ultima noapte; Devenirea - autobiografia unui diplomat; Budapesta (1981-1990): diplomația de partid și de stat; Am fost atașat de presă la Budapesta; Consul în regim de avarie; Forumul cultural european (Budapesta, 15 octombrie - 25 noiembrie 1985); Un diplomat român declarat „persona non grata” la Budapesta; Ambasada și românii din Ungaria; Un diplomat militar român la Budapesta; Rechemarea ambasadurilor; Numirea unui ambasador; Implicații americane; Punct și de la capăt; Cu „caleașca” ministerială la Budapesta; Reconcilierea; Cum să nu devii ambasador; Drumul vieții lui Moshe Carmilly-Weinberger; Descălecarea (honfoglalás); Centrul Cultural Român din Budapesta (anii de început, 1992-1995); Frumoasele zile ale culturii; Ambasada: casa și familia noastră...; „Facem mare prietenie” (decembrie 1989 și lunile următoare).* În paginile lucrării au fost inserate o serie de fotografii, în care îl putem identifica pe George Albuț în diferitele momente ale carierei diplomatice și înconjurat de diverse persoane cu care a intrat în contact (diplomați, militari, oameni ai culturii sau cetățeni oarecare), iar la finalul acesteia identificăm anexele, un index de nume și cuprinsul.

Cartea este scrisă într-o manieră subiectivă, specifică lucrărilor cu caracter memorialistic. Fiind părtaș la unele secvențe din raporturile bilaterale româno-ungare, dar și româno-americane, din deceniile șapte-opt ale secolului al XX-lea, autorul prezintă evenimentele într-o cheie personală, astfel că cele povestite trebuie privite cu o anumită obiectivitate. Volumul prezintă numeroase note de subsol, care oferă o descriere succintă a tuturor diplomaților, politicienilor, militarilor, jurnaliștilor sau intelectualilor, deopotrivă români, maghiari, americani sau chinezi, menționați în text. De asemenea, secțiunea

dedicată anexelor este una destul de bogată, putând regăsi fragmente ale unor stenograme de la întâlnirile lui Nicolae Ceaușescu cu liderii comuniști maghiari, articole din presa ungară și cea românească, un raport de activitate al diplomatului Albuț trimis Ministerului Afacerilor Externe în 1996, dar și câteva scrisori din 2003, adresate ministrului de Externe de la acea vreme, Mircea Geoană, în care Albuț solicita să fie numit în postul de consul general al României la Szeged. Publicația surprinde printr-un limbaj accesibil, captivant și pe alocuri umoristic, autoironic, cititorul fiind introdus în atmosfera de la finalul epocii ceaușiste și a diplomației de partid, putând observa felul în care protagonistul, trimis din 1981 la ambasada României de la Budapesta, a trăit momentele de evoluție și de turnură din relațiile româno-maghiare, acestea degradându-se treptat după mijlocul deceniului opt, ostilitatea față de români și propaganda antiromânească fiind ușor de observat, „manifestându-se nu doar față de ambasadă, ci și față de turiștii din Ungaria” (p. 16).

Anul 1989 joacă un rol important în arhitectura lucrării de față, de altfel chiar primul capitol este dedicat acestui an, scoțând în evidență degradarea totală a raporturilor dintre cele două state „frățești”, Budapesta având un rol semnificativ în izolarea Bucureștiului la nivel internațional. Evenimentele revoluționare de la finele lunii decembrie 1989 l-au marcat pe George Albuț, acesta aflându-se în momentele respective la ambasada României din orașul de pe malurile Dunării. Pe parcursul volumului, diplomatul a lăsat mai multe impresii cu privire la revoluție, așa cum a putut-o recepta de la Budapesta, fiind de altfel martorul altor evenimente tensionate desfășurate în fața ambasadei din Ungaria, ca reacție a celor petrecute în România. După cum specifică Albuț, „revoluția română ar fi trebuit să însemne un moment de revenire la normalitate a relațiilor româno-maghiare, dar nu s-a întâmplat așa, iar după câteva zile de simpatie, «trendul antiromânesc» și-a reluat cursul (p. 154). Schimbările diplomatice realizate imediat după prăbușirea regimului comunist sunt semnalate de către autor, menționând că „o dată cu 1990, s-a trecut rapid la rechemarea ambasadorilor din epoca lui Ceaușescu, pentru a schimba interfața relațiilor României post-comuniste cu statele lumii” (p. 112), Albuț considerând actul drept unul „revoluționar” (p. 109). Cu toate acestea, unii dintre reprezentanții diplomați numiți de președintele Ion Iliescu proveneau tot din vechiul sistem.

Cu toate că nu a deținut niciodată funcția de ambasador, Albuț s-a aflat mereu în anturajul șefilor de misiune acreditați de România în Ungaria, câpătând o experiență diplomatică însemnată, săvârșind mai mult de un deceniu de serviciu la Budapesta. Diplomatul ne prezintă realitățile trăite de acesta în statul vecin, punctând mai multe evenimente care au marcat relațiile bilaterale între statul român și cel maghiar, precum: întâlnirea de la Arad, din 1988, dintre conducătorii partidelor comuniste ale celor două țări; situația complicată din noiembrie 1988, când un diplomat maghiar a fost declarat de către statul român „persona non grata”, replica ungară venind imediat, numind, de asemenea, un diplomat român „persona non grata”; vizita președintelui Statelor Unite, George Bush, la Budapesta, la 11 iulie 1989, sau inaugurarea centrelor culturale în capitalele celor două state în octombrie 1992.

Structura capitolelor îi permite autorului să surprindă mai multe etape din viața și activitatea sa diplomatică, textul fiind unul descriptiv, marcat de note de umor, mai ales la adresa lui Nicolae Ceaușescu. Din memoriile sale aflăm și anumite detalii personale, care, din punctul nostru de vedere, merită amintite. Fiind de origine maghiară, diplomatul a fost nevoit să preia numele de familie al soției, Albuț, neputând realiza o carieră în Ministerul de Externe al României cu numele de Astaloș/ăș, acesta aducându-i destule dificultăți pe parcursul vieții. Obstacole a avut de înfruntat și în activitatea desfășurată în anii '90, fiind cunoscută înrudirea sa cu Virgil Măgureanu, colaborator al Securității și director al

Serviciului Român de Informații între 1990-1997, cu care este văr de gradul al doilea, astfel că a început să fie asociat cu persoana unui securist. Mai mult, din paginile volumului de față, putem desprinde și anumite informații despre câteva persoane publice, aflate încă în viață, cu care George Albuț s-a intersectat în unele momente ale carierei sale, precum Adrian Năstase, Adrian Severin, Ioan-Aurel Pop sau Mircea Geoană.

Semnalăm așadar lucrarea semnată de George Albuț publicată de Editura Corint, pentru că reprezintă mărturiile unui diplomat care a jucat rolul de observator, profesând vreme de mai bine de treizeci de ani în structurile diplomatice ale României. Recomandăm lectura volumului de față atât profesioniștilor în domeniu, cât și cititorilor interesați de subiect, care pot înțelege cum au evoluat raporturile româno-maghiare în ultima perioadă a regimului lui Nicolae Ceaușescu și în primii ani de revenire la democrație, observând, de asemenea, cum funcționa diplomația românească în deceniile șapte-nouă ale secolului trecut. Cartea lui Albuț reprezintă un punct de plecare în cunoașterea realităților existente între București și Budapesta la cumpăna dintre regimuri, autorul transmițând celor mai tineri o parte din experiența sa în serviciul diplomatic al statului român.

*Ștefan-Cătălin Stanciu**

* Doctorand, Facultatea de Istorie, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, România; stefan.stanciu11@yahoo.com.

ABREVIERI

<i>AARMSI</i>	= Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii Istorice
<i>AARMSL</i>	= Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii Literare
<i>AARPAD</i>	= „Analele Academiei Române”, seria II, București, 1879-1916
<i>AA.SS.</i>	= <i>Acta Sanctorum</i> , ed. Bollandisti, III ^a ediție, Parigi 1863-1870
<i>AB</i>	= Arhivele Basarabiei
<i>ACNSAS</i>	= Arhivele Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității
<i>AE</i>	= L’Année Epigraphique, Paris
<i>AIR</i>	= Arhiva Istorică a României
<i>AIAC</i>	= Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj
<i>AIIAI</i>	= Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol”, Iași
<i>AIIC</i>	= Anuarul Institutului de Istorie Cluj
<i>AIINC</i>	= Anuarul Institutului de Istorie Națională, Cluj
<i>AIIX</i>	= Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”, Iași
<i>ALIL</i>	= Anuarul de Lingvistică și Istorie Literară, Iași
<i>ALMA</i>	= <i>Archivum Latinitatis Medii Aevi</i> . Genève.
<i>AM</i>	= Arheologia Moldovei, Iași
<i>AMAE</i>	= Arhiva Ministerului Afacerilor Externe
<i>AmAnthr</i>	= American Anthropologist, New Series, Published by Wiley on behalf of the American Anthropological Association
<i>AMM</i>	= Acta Moldaviae Meridionalis, Vaslui
<i>AMMB</i>	= Arhiva Mitropoliei Moldovei și Bucovinei, Iași
<i>AMN</i>	= Acta Musei Napocensis
<i>AMR</i>	= Arhivele Militare Române
<i>AMS</i>	= Anuarul Muzeului din Suceava
<i>ANB</i>	= Arhivele Naționale, București
<i>ANC</i>	= Arhivele Naționale. Serviciul Județean Cluj
<i>ANSMB</i>	= Arhivele Naționale. Serviciul Municipiului București
<i>ANG</i>	= Arhivele Naționale. Serviciul Județean Galați
<i>ANI</i>	= Arhivele Naționale, Iași
<i>ANIC</i>	= Arhivele Naționale Istorice Centrale
<i>ANR-Cluj</i>	= Arhivele Naționale, Cluj-Napoca
<i>ANR-Sibiu</i>	= Arhivele Naționale, Sibiu
<i>ANRM</i>	= Arhivele Naționale ale Republicii Moldova, Chișinău
<i>ANRW</i>	= Aufstieg und Niedergang der römischen Welt, Berlin-New York
<i>ANSMB</i>	= Arhivele Naționale. Serviciul Municipiului București
<i>ANV</i>	= Arhivele Naționale, Vaslui
<i>AO</i>	= Arhivele Olteniei
<i>AP</i>	= Analele Putnei
<i>APH</i>	= Acta Poloniae Historica, Varșovia
<i>AqLeg</i>	= <i>Aquila Legionis. Cuadernos de Estudios sobre el Ejército Romano</i> , Salamanca
<i>AR</i>	= Arhiva Românească
<i>ArchM</i>	= Archiva Moldaviae, Iași
<i>ArhGen</i>	= Arhiva Genealogică
„Arhiva”	= „Arhiva”. Organul Societății Științifice și Literare, Iași
<i>ArhMold</i>	= Arheologia Moldovei

ASRR	= Arhiva Societății Române de Radiodifuziune
AȘUI	= Analele Științifice ale Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași
ATS	= Ancient Textile Series, Oxbow Books, Oxford și Oakville
AUAIC	= Arhiva Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași
AUB	= Analele Universității „București”
BA	= <i>Biblioteca Ambrosiana</i> , Roma, Città Nuova Editrice
BAR	= Biblioteca Academiei Române
BArchB	= Bundesarchiv Berlin
BAR int. ser.	= British Archaeological Reports, International Series
BBRF	= Buletinul Bibliotecii Române din Freiburg
BCIR	= Buletinul Comisiei Istorice a României
BCMI	= Buletinul Comisiei Monumentelor Istorice
BCU-Iași	= Biblioteca Centrală Universitară, Iași
BE	= Bulletin Epigraphique
BF	= Byzantinische Forschungen, Amsterdam
BJ	= Bonner Jahrbücher, Bonn
BMI	= Buletinul Monumentelor Istorice
BMIM	= București. Materiale de istorie și muzeografie
BNB	= Biblioteca Națională București
BNJ	= Byzantinisch-Neugriechische Jahrbücher
BOR	= Biserica Ortodoxă Română
BS	= Balkan Studies
BSNR	= Buletinul Societății Numismatice Române
ByzSlav	= Byzantinoslavica
CA	= Cercetări arheologice
CAI	= Caiete de Antropologie Istorică
CartNova	= <i>La ciudad de Carthago Nova 3: La documentación epigráfica</i> , Murcia
CB	= Cahiers balkaniques
CBI	= <i>Der römische Weihebezirk von Osterburken. Corpus des griechischen und lateinischer Beneficiärer – Inschriften des Römischen Reiches</i> , Stuttgart
CC	= Codrul Cosminului, Suceava (ambele serii)
CCAR	= Cronica cercetărilor arheologice din România, CIMEC, București
CCh	= <i>Corpus Christianorum</i> , Turnhout
CChSG	= <i>Corpus Christianorum. Series Graeca</i>
CCSL	= <i>Corpus Christianorum Series Latina</i> , Turnhout, Brepols
CDM	= <i>Catalogul documentelor moldovenești din Arhivele Centrale de Stat</i> , București, vol. I-V; supl. I.
CDȚR	= <i>Catalogul documentelor Țării Românești din Arhivele Statului</i> , București, vol. II-VIII, 1974-2006
Chiron	= Chiron: Mitteilungen der Kommission für Alte Geschichte und Epigraphik des Deutschen Archäologischen Instituts, 1971
CI	= Cercetări istorice (ambele serii)
CIL	= <i>Corpus Inscriptionum Latinarum</i> , Berlin
CL	= Cercetări literare
CLRE	= <i>Consuls of the Later Roman Empire</i> , eds. R. S. Bagnall, A. Cameron, S. R. Schwartz, K. A. Worp, Atlanta, 1987
CN	= Cercetări Numismatice
CNA	= Cronica Numismatică și Arheologică, București
CSCO	= <i>Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium</i> , Louvain
CSEA	= <i>Corpus Scriptorum Ecclesiae Aquileiensis</i> , Roma, Città Nuova Editrice
CSEL	= <i>Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum</i> , Wien, De Gruyter
CSPAMI	= Centrul de Studii și Păstrare a Arhivelor Militare Centrale, Pitești
CT	= Columna lui Traian, București

<i>CTh</i>	= <i>Codex Theodosianus</i> . Theodosiani, Libri XVI cum constitutionibus Sirmondianis, I, edidit adsumpto apparatu P. Kruegeri, Th. Mommsen, Hildesheim, 1970-1971
<i>Cv.L</i>	= Convorbiri literare (ambele serii)
„ <i>Dacia</i> ”, <i>N.S.</i>	= Dacia. Nouvelle Série, Revue d'archéologie et d'histoire ancienne, București
<i>DGAS</i>	= Direcția Generală a Arhivelor Statului
<i>DI</i>	= Diplomatarium Italicum
<i>DIR</i>	= <i>Documente privind istoria României</i>
<i>DIRRI</i>	= <i>Documente privind Istoria României. Războiul pentru Independență</i>
<i>DOP</i>	= Dumbarton Oaks Papers
<i>DTN</i>	= <i>Din trecutul nostru</i> , Chișinău
<i>DRH</i>	= <i>Documenta Romaniae Historica</i>
<i>EB</i>	= Études Balkaniques
<i>EBPB</i>	= Études byzantines et post-byzantines
<i>EDCS</i>	= <i>Epigraphik-Datenbank Clauss-Slaby</i> (http://www.manfredclauss.de/)
<i>EDR</i>	= <i>Epigraphic Database Roma</i> (http://www.edr-edr.it/default/index.php)
<i>EpigrAnat</i>	= Epigraphica Anatolica, Münster
<i>ERAsturias</i>	= F. Diego Santos, <i>Epigrafia Romana de Asturias</i> , Oviedo, 1959.
<i>EuGeSta</i>	= <i>Journal of Gender Studies in Antiquity</i>
<i>Gerión</i>	= Gerión. Revista de Historia Antigua, Madrid
<i>GB</i>	= Glasul Bisericii
<i>GCS</i>	= <i>Die Griechischen Christlichen Schriftsteller</i> , Leipzig, Hinrichs, 1897-1969
<i>GLK</i>	= <i>Grammatici Latini Keil</i>
<i>HEp</i>	= <i>Hispania Epigraphica</i> , Madrid
„ <i>Hierasus</i> ”	= <i>Hierasus</i> . Anuarul Muzeului Județean Botoșani, Botoșani
<i>HM</i>	= Heraldica Moldaviae, Chișinău
<i>HU</i>	= Historia Urbana, Sibiu
<i>HUI</i>	= Historia Universitatis Iassiensis, Iași
<i>IDR</i>	= <i>Inscripțiile din Dacia romană</i> , Bucurști-Paris
<i>IDRE</i>	= <i>Inscriptions de la Dacie romaine. Inscriptions externes concernant l'histoire de la Dacie</i> , I-II, Bucarest, 1996, 2000
<i>IGLN</i>	= <i>Inscriptions grecques et latines de Novae</i> , Bordeaux
<i>IGLR</i>	= <i>Inscripțiile grecești și latine din secolele IV-XIII descoperite în România</i> , București, 1976
<i>IILPecs</i>	= <i>Instrumenta Inscripta Latina. Das römische Leben im Spiegel der Kleininschriften</i> , Pecs, 1991
<i>ILAlg</i>	= <i>Inscriptions latines d'Algérie</i> , Paris
<i>ILB</i>	= <i>Inscriptiones Latinae in Bulgaria repertae. Inscriptiones inter Oescum et Iatrum repertae</i> , Sofia, 1989
<i>ILD</i>	= <i>Inscripții latine din Dacia</i> , București
<i>ILN</i>	= <i>Inscriptiones latines de Novae</i> , Poznan
<i>ILLPRON</i>	= <i>Inscriptionum Lapidarium Latinarum Provinciae Norici usque ad annum MCMLXXXIV repertarum indices</i> , Berlin, 1986
<i>ILS</i>	= <i>Inscriptiones Latinae Selectae</i> , 1892
<i>IMS</i>	= <i>Inscriptiones Moesiae Superioris</i> , Belgrad
<i>IN</i>	= „Ioan Neculce”. Buletinul Muzeului Municipal Iași
<i>ISM</i>	= <i>Inscripțiile din Scythia Minor grecești și latine</i> , București, vol. I-III, 1983-1999
<i>JGO</i>	= <i>Jahrbücher für Geschichte Osteuropas</i>
<i>JL</i>	= Junimea literară
<i>JRS</i>	= The Journal of Roman studies, London
<i>LR</i>	= Limba română
<i>Lupa</i>	= <i>Ubi Erat Lupa</i> (http://lupa.at/)
<i>MA</i>	= Memoria Antiquitatis, Piatra Neamț

<i>MCA</i>	= Materiale și cercetări arheologice
<i>MEF</i>	= <i>Moldova în epoca feudalismului</i> , vol. I-XII, 1961-2012, Chișinău
<i>MEFRA</i>	= <i>Mélanges de l'École française de Rome: Antiquité</i> , Roma
<i>MGH</i>	= <i>Monumenta Germaniae Historica inde ab anno Christi quingentesimo usque ad annum millesimum et quingentesimum auspiciis societatis aperiendis fontibus rerum Germanicarum medii aevi</i> , Berlin 1877-
<i>MI</i>	= Magazin istoric, București
<i>MIM</i>	= Materiale de istorie și muzeografie
<i>MM</i>	= Mitropolia Moldovei
<i>MMS</i>	= Mitropolia Moldovei și Sucevei
<i>MN</i>	= Muzeul Național, București
<i>MO</i>	= Mitropolia Olteniei
<i>MOF</i>	= Monitorul Oficial al României
<i>Navarro</i>	= M. Navarro Caballero, <i>Perfectissima femina. Femmes de l'élite dans l'Hispanie romaine</i> , Bordeaux, 2017.
<i>NBA</i>	= <i>Nuova Biblioteca Agostiniana</i> , Roma, Institutum Patristicum Augustinianum
<i>NDPAC</i>	= <i>Nuovo Dizionario Patristico e di Antichità Cristiane</i> , I, A-E, 2e edizione, Marietti, 2006; III, P-Z, 2e edizione, Marietti, 2008
<i>NEH</i>	= <i>Nouvelles études d'histoire</i>
<i>OI</i>	= Opțiuni istoriografice, Iași
<i>OPEL</i>	= <i>Onomasticon provinciarum Europae latinarum</i> , vol. I-IV, Budapesta-Viena, 1994-2002
<i>PG</i>	= <i>Patrologiae cursus completus, Series Graeca</i> , ed. J.-P. Migne, Paris, 1886-1912
<i>PIR</i>	= <i>Prosopographia Imperii Romani. Saec. I.II.III</i> , editio altera, Berlin.
<i>PLRE</i>	= <i>Prosopography of the Later Roman Empire</i> , 3 vol., eds. A. H. M. Jones, J. R. Martindale, and J. Morris, Cambridge, 1971-1992
<i>RA</i>	= Revista arhivelor
<i>RBAR</i>	= Revista Bibliotecii Academiei Române, București
<i>RC</i>	= Revista catolică
<i>RdI</i>	= Revista de istorie
<i>REByz</i>	= <i>Revue des Études Byzantines</i>
<i>RER</i>	= <i>Revue des études roumaines</i>
<i>RESEE</i>	= <i>Revue des études Sud-Est européennes</i>
<i>RGI</i>	= Revista Generală a Învățământului
<i>RHP</i>	= <i>Die römischen Hilfstruppen in Pannonien während der Prinzipatszeit. I: Die Inschriften</i> , Viena
<i>RHSEE</i>	= <i>Revue historique de Sud-Est européen</i>
<i>RI</i>	= Revista istorică (ambele serii)
<i>RIAF</i>	= Revista pentru istorie, arheologie și filologie
<i>RIB</i>	= <i>Roman Inscriptions of Britain</i> , Londra
<i>RIM</i>	= Revista de Istorie a Moldovei, Chișinău
<i>RIR</i>	= Revista istorică română, București
<i>RIS</i>	= Revista de istorie socială, Iași
<i>RITL</i>	= Revista de istorie și teorie literară
<i>RIU</i>	= <i>Die römischen Inschriften Ungarns</i> , Budapesta
<i>RJMH</i>	= <i>The Romanian Journal of Modern History</i> , Iași
<i>RM</i>	= Revista muzeelor
<i>RMD</i>	= <i>Roman Military Diplomas</i> , Londra
<i>RMM</i>	= <i>Römische Militärdiplome und Entlassungsurkunden in der Sammlung des Römisch-Germanischen Zentralmuseums</i> , Mainz
<i>RMM-MIA</i>	= Revista muzeelor și monumentelor, seria Monumente istorice și de artă
<i>RMR</i>	= Revista Medicală Română
<i>RRH</i>	= <i>Revue roumaine d'histoire</i>

<i>RRHA</i>	= Revue roumaine de l'histoire de l'art
<i>RRHA-BA</i>	= Revue Roumaine d'Histoire de l'Art. Série Beaux Arts
<i>RSIAB</i>	= Revista Societății istorice și arheologice bisericești, Chișinău
<i>Rsl</i>	= Romanoslavica
<i>SAHIR</i>	= Studia et Acta Historiae Iudaeorum Romaniae, București
<i>SAI</i>	= Studii și Articole de Istorie
<i>SANIC</i>	= Serviciul Arhivelor Naționale Istorice Centrale
<i>SCB</i>	= Studii și cercetări de bibliologie
<i>SCh</i>	= <i>Sources Chrétiennes</i> , Paris
<i>SCIA</i>	= Studii și cercetări de istoria artei
<i>SCIM</i>	= Studii și cercetări de istorie medie
<i>SCIV/SCIVA</i>	= Studii și cercetări de istorie veche (și arheologie)
<i>SCN</i>	= Studii și Cercetări Numismatice, București
<i>SCȘI</i>	= Studii și cercetări științifice, Istorie
<i>SEER</i>	= The Slavonic and East European Review
<i>SHA</i>	= <i>Scriptores Historiae Augustae</i>
<i>SJAN</i>	= Serviciul Județean al Arhivelor Naționale
<i>SMIC</i>	= Studii și materiale de istorie contemporană, București
<i>SMIM</i>	= Studii și materiale de istorie medie, București
<i>SMIMod</i>	= Studii și materiale de istorie modernă, București
<i>SOF</i>	= Südost-Forschungen, München
<i>ST</i>	= Studii Teologice, București
<i>StAntArh</i>	= <i>Studia Antiqua et Archaeologica</i> , Iași
<i>T&MBYZ</i>	= <i>Travaux et Mémoires du Centre de recherches d'histoire et de civilisation byzantines</i>
<i>ThD</i>	= Thraco-Dacica, București
<i>TR</i>	= Transylvanian Review, Cluj-Napoca
<i>TV</i>	= Teologie și viața, Iași
<i>ZPE</i>	= Zeitschrift für Papyralogie und Epigraphik
<i>ZSL</i>	= Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde